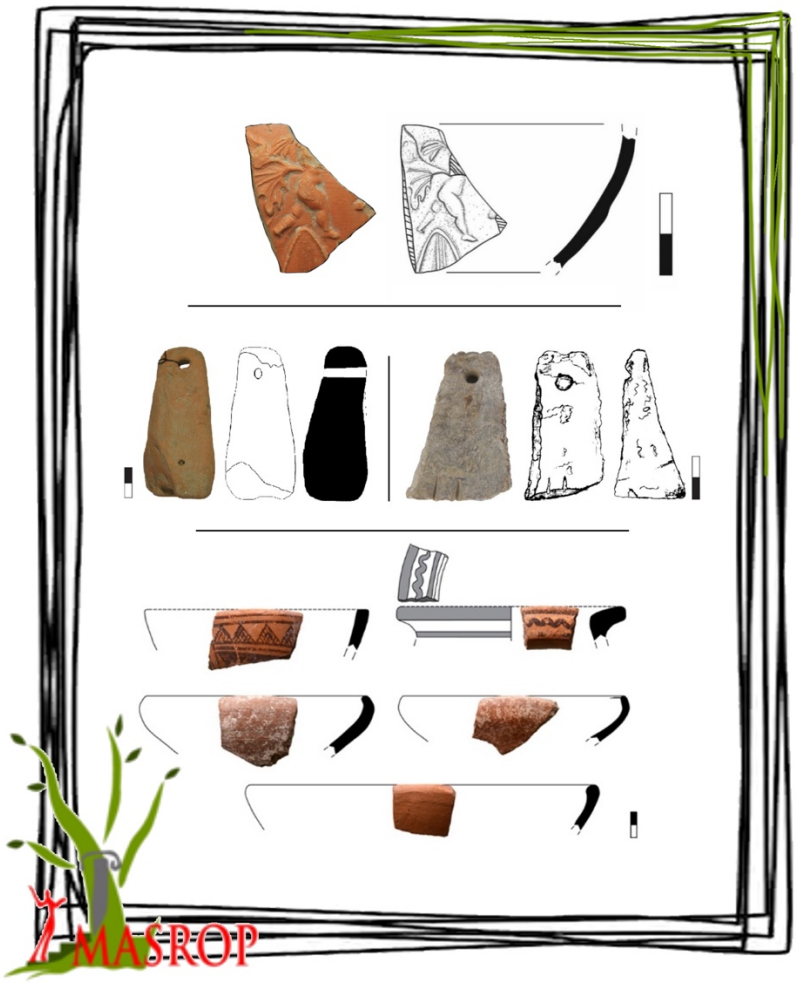
ISSN: 1307-4008

MASROP E-Dergi

-Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi-

MASROP E-Dergi
Cilt 14.1-2

Nisan Kasım 2020

© MASROP E-Dergi, 2020

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
MASROP E-Dergi
E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers

MASROP E Dergi Ulusal Hakemli bir elektronik dergidir
MASROP E Dergi is a National Refereed Journal

Türkçe olarak yılda 2 sayı (Nisan ve Kasım) yayınlanır
Published in Turkish annually in two issues (April and November)

Elektronik Site Sorumlusu / *Web and Graphic Design*
Selçuk Öztürk

E-Dergi Tasarım / *E-Journal Design*
Öğr. Gör. (MA) Ceren Baykan (TÜ); Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ)

Posta Adresi / *Address*
Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, I. Bina, Kat 1, oda nu.: 106, Klasik Arkeoloji Laboratuvarı, Güllapoğlu Yerleşkesi
22030, Merkez / Edirne

Telefon / *Phone*
0-284-235 95 27 Dâhili: 1202

E-posta Adresi / *E-mail*
masrop.e.dergi@gmail.com

İnternet Adresi / *Web Address*
http://www.masrop.org
https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop
ISSN: 1307-4008

Ön Kapak Tasarım
Derginin bu sayısında yer alan yayın görsellerinden Ceren Baykan (TÜ) tarafından düzenlenmiştir.

Cilt 14 Sayı 1 -2 NİSAN / KASIM 2020

Yayımlanan makalelerin yayın hakkı saklıdır. MASROP E-Dergi'de yer alan makaleler (tekil veya toplu şekilde) basılı olarak çoğaltılamaz veya yayımlandığı sitelerden indirilerek, ticari veya başka bir amaçla dijital platformlarda paylaşılamaz. **Yayın etiği açısından yazarların (indirdiği pdf dosyayı doğrudan yüklemesi değil),** personel sayfalarında ve *academia.edu* ve *researchgate.net* gibi açık akademik veri tabanlarında **makalesinin yayınlandığı sayfanın uzantısını yüklenerek dosya ulaşımı vermesi uygundur**. Bilimsel yayınlarda kaynak gösterilerek alıntı halinde kısmi kullanımlar mümkün olmakla birlikte görsellerinin başka yayında kullanımı makale yazarının, görsel sahibinin özel iznine bağlıdır. Makalelerin yazın ve görsel içeriğinin etik ve yasal sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. MASROP E-Dergi makalelelerinin görselleri aksi belirtilmediği ve kaynak gösterilmediği sürece makalenin yazarına aittir.

© MASROP E-Dergi, 2020

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ) ***Editör***
Dr. Ergün Karaca (TÜ) ***Yardımcı Editör***
Ceren Baykan (TÜ) ***Yayın Editörü***
Uğur Alanyurt (MSGSÜ) ***Yardımcı Yayın Editörü***

Onursal Yayın Kurulu / *Honorary Editorial Board*

Oktay Ekinci Onursal Başkan / *Honorary Chief Editor (Vefat 2013)*
Prof. Dr. Belkıs Dinçol (İÜ *emekli*)
Prof. Dr. Turan Efe (Şeyh Edebali Ü *emekli*)
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan (İÜ *emekli*)
Prof. Dr. Nuran Şahin (Ege Ü *emekli*)
Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (İÜ *emekli*)
Dr. Işık Şahin (TÜ *emekli*)
Dr. Aksel Tibet (İFEA İstanbul / *Vefat 2019*)

Alan Editörleri / *Field Editors*

Prof. Dr. Daniş Baykan (TÜ) - ***Antik Çağ Arkeolojisi Alan Editörü***
Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü) - ***Antropoloji Alan Editörü***
Prof. Dr. Gülgün Yılmaz (TÜ) - ***Sanat Tarihi Alan Editörü***
Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü) - ***Önasya Arkeolojisi Alan Editörü***
Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Ankara Ü) - ***İngilizce Dil Editörü***
Doç. Dr. Hasan Peker (İÜ) - ***Hititoloji Alan Editörü***
Doç. Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İÜ) - ***Koruma Onarım Alan Editörü***
Dr. Nil Orbeyi (MSGSÜ) - ***Mimarlık Alan Editörü***
Dr. Alper Yener Yavuz (Mehmet Akif Ersoy Ü) **- *Paleoantropoloji Alan Editörü***

Hakem Danışma Kurulu / *Advisory Board*

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Serdar Aybek (Celal Bayar Ü)
Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın (İÜ)
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe (İÜ)
Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü)
Prof. Dr. Timur Gültekin (Ankara Ü)
Prof. Dr. Gül Işın (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Necmi Karul (İÜ)
Prof. Dr. Sevgi Lökçe (Atılım Ü)
Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Ü)
Prof. Dr. Gülsün Umurtak (İÜ)
Prof. Dr. Gülgün Yılmaz (TÜ)
Prof. Dr. Daniş Baykan
Prof. Dr. Demet Binan (MSGSÜ)
Prof. Dr. Serra Durugönül (Mersin Ü)
Prof. Dr. Bekir Eskici (Gazi Ü)
Prof. Dr. Gül Gürtekin Demir (Ege Ü)
Prof. Dr. Kaan İren (Muğla Sıtkı Koçman Ü)
Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem (MSGSÜ)
Prof. Dr. M. Sacit Pekak (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Hamdi Şahin (İÜ)
Prof. Dr. Ahmet Yaraş (TÜ)

Doç. Dr. Selim Ferruh Adalı (Ankara Sosyal Bilimler Ü)
Doç. Dr. N. Çiçek Akçıl Harmankaya (İÜ)
Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü)
Doç. Dr. Adnan Baysal (Ankara Ü)
Doç. Dr. Özgü Çömezoğlu Uzbek (İÜ)
Doç. Dr. Yeşim Doğan (Ankara Ü)
Doç. Dr. Kenan Eren (MSGSÜ)
Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay (İÜ)
Doç. Dr. İlkan Hasdağlı (TÜ)
Doç. Dr. Semiha Kartal (TÜ)
Doç. Dr. Aşkım Özdizbay (İÜ)
Doç. Dr. Hasan Peker (İÜ)
Doç. Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Ü)
Doç. Dr. Ayça Tiryaki (İÜ)
Doç. Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İÜ)
Doç. Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt (İÜ)
Doç. Dr. Sennur Akansel (TÜ)
Doç. Dr. Çiler Altinbilek Algül (İÜ)
Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Ankara Ü)
Doç. Dr. Yener Bektaş (Ahi Evran Ü)
Doç. Dr. Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Ü)
Doç. Dr. Emre Erdan (AMÜ)
Doç. Dr. Melda Ermiş (İÜ)
Doç. Dr. Lale Doğer (Ege Ü)
Doç. Dr. Hatice Kalkan (Tekirdağ N. Kemal Ü)
Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Akdeniz Ü)
Doç. Dr. Hüseyin Sami Öztürk (Marmara Ü)
Doç. Dr. Müjde Peker (İÜ)
Doç. Dr. Nazire Papatya Seçkin (MSGSÜ)
Doç. Dr. Murat Türkteki (Şeyh Edebali Ü)
Doç. Dr. Derya Yalçıklı (Çanakkale 18 Mart Ü)

Dr. Ahmet İhsan Aytek (Mehmet Akif Ersoy Ü)
Dr. Baki Demirtaş (TÜ)
Dr. Öznur Gülhan (Ankara Ü)
Dr. Burcu Kırmızı (MSGSÜ)
Dr. Nil Orbeyi (MSGSÜ)
Dr. Serdar Mayda (Ege Ü)
Dr. Hüseyin Murat Özgen (MSGSÜ)
Dr. Alper Yener Yavuz (Mehmet Akif Ersoy Ü)
Dr. Nalan Damla Yılmaz Usta (S. Demirel Ü)
Dr. Mustafa Bilgin (Afyon Kocatepe Ü)
Dr. Cevdet Merih Erek (Gazi Ü)
Dr. Gökhan Kağnıcı (Uşak Ü)
Dr. Hüseyin Köker (Süleyman Demirel Ü)
Dr. Ergün Karaca
Dr. Alptekin Oransay (Anadolu Ü)
Dr. Feyzullah Şahin (İzmir Demokrasi Ü)
Dr. Fuat Yılmaz (TÜ)
Dr. S. Melike Zeren Hasdağlı (TÜ)

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
ISSN: 1307-4008
MASROP E-Dergi 14.1-2, 2020
www.masrop.org
https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop

MASROP E-Dergi

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi

Cilt 14 Sayı 1-2 Nisan - Kasım 2020

Hakemleri

Prof. Dr. Kaan İren (Muğla Sıtkı Koçman Ü)
Prof. Dr. Ahmet Yaraş (TÜ)
Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü)
Doç. Dr. Kenan Eren (MSGSÜ)
Doç. Dr. İlkan Hasdağlı (TÜ)
Doç. Dr. Hatice Kalkan (Tekirdağ Namık Kemal Ü)
Doç. Dr. Aşkım Özdizbay (İÜ)
Doç. Dr. Müjde Peker (İÜ)
Doç. Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Ü)
Dr. Mustafa Bilgin (Afyan Kocatepe Ü)
Dr. Fuat Yılmaz (TÜ)

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
ISSN: 1307-4008
MASROP E-Dergi 14.1-2, 2020
www.masrop.org
https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop

İçindekiler

MASROP E-Dergi Künye ii

MASROP E-Dergi Yayın Kurulu / *Editorial Board* iii

MASROP E-Dergi Hakem Danışma Kurulu / *Advisory Board* iv

Sayı Hakemleri v

İçindekiler vi

Editörden vii

Araştırma Makalesi

Sevingül Bilgin 1-32
Bilecik'te Bir Höyük Yerleşmesi: Arıcaklar
Arıcaklar, A Settlement Mound In Bilecik

Firat Girengir 33-46
Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhı Ağırlıkları
The Loom Weights from the Nif Mountain Ballıcaoluk Settlement

Hacer Sancaktar - Kudret Sezgin 47-91
Yozgat İli Geç Demir Çağından Geç Antik Çağ'a Kadar Kaleler ve Savunma Yapıları
Fortress Settlements and Defense Structures from Late Iron Age to Late Antiquity in Yozgat Province

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
ISSN: 1307-4008
MASROP E-Dergi 14.1-2, 2020
www.masrop.org
https://dergipark.org.tr/tr/pub/masrop

Editörden

Küresel ölçekte yaşanan salgın durumu nedeniyle 2020 Nisan sayımız iptal edilmiş, ardından da devam eden olumsuz koşullar ve DergiPark site yenilemesi sırasında yaşanan önemli veri kayıpları nedeniyle büyük aksamalar yaşanmıştır. Uzun süreden beri zamanında ve kuralına uygun süreçlerle yürüttüğümüz MASROP E-Dergi 2020 yılında olumsuz etkilenmiştir, bu nedenle de derginin sürdürülebilirliğini sağlamak ve yayın hayatına devamı açısından bir dizi planlamaya gidilmiştir. Öncelikle derginin yükünün hafifletilmesi açısından yayın kurulu ve danışma kurulları genişletilmiştir. Büyük zaman ve iş yükü kaybına neden olmasına karşın raporlama tutarsızlıkları nedeniyle işleyiş ve ciddiyetine şüpheyle yaklaşmaya başladığımız TR Dizin süreci de tarafımızdan askıya alınmıştır. Dergi iç yapılanması "Ulusal Hakemli" dergi statüsünde geliştirilerek gerek duyulursa önümüzde yıllarda yeniden TR Dizin süreci başlatılabilir. Dergimiz şu aşamada "Academic Search Complete", "EBSCO", "Academic Journal Index", "WorldCat" ve "ASOS İndeks" "***Alan İndeksleri Tarfından Taranan Ulusal Hakemli Dergi***" konumundadır. Yazıların gönderi izleme, hakem ve yayınlanma süreçlerinin DergiPark üzerinden yürütülmesine ama bu sayıda yaşanan yazışma kaybı nedeniyle de önlem alınmasına karar verilmiştir.

2020 Nisan ve Kasım sayılarımız için birleştirilmiş halde düzenlediğimiz bu sayımızda "Bilecik'te Bir Höyük Yerleşmesi: Arıcaklar", "Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhı Ağırlıkları" ve "Yozgat İli Geç Demir Çağından Geç Antik Çağ'a Kadar Kaleler ve Savunma Yapıları" başlıklarında toplam üç araştırma makalesi yayımlanmaktadır. Nisan 2021 sayısı için süreç açıklaması yapılarak hem ana site hem de DergiPark kullanım alanlarından yayın çağrısına çıkılacaktır. Gerek bu sayıda gerekse daha önceden MASROP E-Dergi'nin yükünü üstlenen yayın ve danışma kurullarına, hakemlerimize ve dergiye destek veren tüm akademisyen ve araştırmacılara teşekkürlerimi sunuyorum. Dergimiz Dergipark (http://dergipark.gov.tr/masrop) ve ana siteden (http://masrop.org/) eş zamanlı yayınlanmaya devam edeciktir. Gelecek sayılardan itibaren artan alan editörlerimiz ve bayrak devri olarak gördüğümüz yayın kurulu sorumluluk devirleriyle dinamik ve sürekli kılmaya çalıştığımız MASROP E-Dergi'nin bilim yolculuğunun uzun olmasını umuyoruz.

Prof. Dr. Daniş Baykan
Edirne / Kasım 2020

Sancaktar, Hacer - Sezgin, Kudret,
"Yozgat İli Geç Demir Çağından Geç Antik Çağ'a Kadar Kaleler ve Savunma Yapıları**",**
MASROP E-Dergi 14.1-2, 2020, 47-91.
Araştırma Makalesi
ISSN: 1307-4008

Yozgat İli Geç Demir Çağından Geç Antik Çağ'a Kadar Kaleler ve Savunma Yapıları

Fortress Settlements and Defense Structures from Late Iron Age to Late Antiquity in Yozgat Province

Hacer SANCAKTAR* - Kudret SEZGİN**

Öz

Bu çalışmada, ana hatlarıyla Yozgat il sınırları içerisinde 2017-2019 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla tespit edilen ve Demir Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar kullanılmış oldukları anlaşılan kale yerleşimlerinin genel tipolojileri ve coğrafik konumları dikkate alınarak güvenliğin hangi ihtiyaçlar çerçevesinde ve ne tür yöntemlerle sağlandığı irdelenmiştir. Bu kapsamda, İç Anadolu'nun merkezinde, Kızılırmak havzasında yer alan ve Antik Çağ'da Kappadokia ve Galatia Bölgesi sınırları içerisinde kalan Yozgat'ta yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda tespit edilen savunma yapıları ve kale yerleşimlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen Demir Çağı yerleşimlerinin birçoğu Tunç Çağı höyüklerinin üzerinde veya savunma-güvenlik amacıyla kurulmuş Demir Çağı kalelerinin etrafında konumlanmışlardır. Bu höyük ve kale yerleşimlerinin bazılarında Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine dair kültür katmanları da tespit edilmiştir. Yozgat ili ve çevresinde, Geç Demir Çağı ve sonrasına ait yerleşim dokusunun en dikkat çekici unsurları stratejik noktalara yapılan kalelerdir. Bu kalelerin en tipik özellikleri derin vadileri kontrol edebilecek düzeyde yüksek kayalıkların üzerine kurulmuş olmalarıdır. Ayrıca birkaç istisna dışında sarp kayalıklardan oluşan doğal savunmaya uygun olmaları da karakteristik özelliklerindendir. Değerlendirme kapsamında topografik konumlanışları ve fiziki özellikleri bakımından doğrudan kale olarak işlev görmüş savunma yapıları ele alınmıştır. Ayrıca stratejik noktalarda bulunan yerleşimler içerisinde savunma amaçlı oluşturulmuş yapılar da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kale, Savunma Sistemi, Sur Duvarı, İç Kale, Yozgat

Abstract

In this study, by considering the general typologies and geographical locations of the castle settlements located within the boundaries of Yozgat and that are understood to have been used from the Iron Age to the Middle Ages, the purpose and methods of security provision are examined. In this context, the aim is to introduce the defensive structures and fortresses that were identified as a result of archaeological research in Yozgat, located in the Kızılırmak basin in the center of Central Anatolia, and within the borders of the regions of Cappadocia and Galatia in antiquity. Many of the Iron Age settlements, detected as a result of research projects, are located on Bronze Age mounds or around the Iron Age fortresses established for defense and security purposes. In some of these mounds and fortresses, stratigraphic layers of the Hellenistic, Roman and Byzantine periods have also been identified. The most remarkable elements of the settlement pattern dated to the Late Iron Age and later

* Dr. Öğr. Üyesi Hacer Sancaktar, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 66100 Yozgat. https://orcid.org/0000-0003-3268-7890; e-posta: hacer.sancaktar@bozok.edu.tr

** Arş. Gör. Dr. Kudret Sezgin, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çorum. https://orcid.org/0000-0001-9834-2380; e-posta: kudretsezgin@hitit.edu.tr

Yozgat İli ve İlçelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması" konulu ve 6602b-FEF/18-179[D6] numaralı bu proje, Yozgat Bozok Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmektedir.

Makale Gönderim Tarihi: 20.02.2020
Yayına Kabul Tarihi: 12.03.2020

in Yozgat province and its surroundings are the fortresses built at strategic locations. The most typical features of these castles are that they were built on rocks high enough to control deep valleys. In addition, with a few exceptions, they are characteristically suitable for natural defense consisting of steep rockfaces. Within the scope of the evaluation, defensive structures which functioned directly as fortresses in terms of their locations and topography are discussed. In addition, structures built for defensive purposes within the settlements at strategic locations are also evaluated.

Keywords: *Fortress, Defense System, Fortification Wall, Citadel, Yozgat*

Savunma Sisteminin Tarihsel Süreci

Yerleşim yerlerinin belirlenmesinde tarım ve avcılık yapmaya uygunluk, su ve hammadde kaynaklarına yakınlık gibi ana etmenlerin yanı sıra güvenlik de bir o kadar belirleyici unsurlardan biridir. Bireylerin yaşam alanlarıyla kaynaklar arasındaki bağın sorunsuz bir şekilde kurulması, güvenlikle doğrudan bağlantılı bir organizasyonun oluşmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle yerleşim yerlerinin, toplumun, ticaret rotalarının veya iletişim yollarının güvenliğinin sağlanması amacıyla prehistorik dönemden günümüze kadar insanlar belirli savunma sistemleri oluşturmuşlardır.

Dönemsel olarak yerleşim tipolojileri, sosyal organizasyonlar, ticaret ve iletişim ağlarının kapasitesi ve teknolojik ilerlemeler gibi koşullarda oluşan değişimler, maruz kalınan risklerin de karakterinin değişimini koşullandırmıştır. Buna bağlı olarak güvenlik ve savunma sistemlerinde de kaçınılmaz olarak değişimler yaşanmıştır.

İnsanlık tarihinde en erken yerleşimler arasında değerlendirilen ve günümüzden yaklaşık 400 bin yıl geriye giden Alt Paleolitik Dönem mağara yerleşmeleri Anadolu özelinde düşünüldüğünde insanlar tarafından kullanılan ilk korunaklı alanlardır. Avcı toplayıcı, göçebe toplulukların doğal koşullara ve diğer canlılara karşı sığındıkları Yarımburgaz ve Karain Mağarası gibi doğal alanlar korunaklı yapılarıyla o dönem insanının dikkatini çekmiş olmalıdır.

Son Buzul Çağı'nın sonlanmasıyla beraber iklimsel yumuşamaya bağlı olarak doğal koşullarda ve canlı popülasyonunda yaşanan değişimler insan ve doğal ortam arasındaki bağın yapısını da değiştirmiştir. Geçici doğal barınaklardan yerleşik sisteme, avcı-toplayıcılıktan da tarımcı üretici toplum biçimine evrilen yeni bir dönem başlamıştır. Neolitik Dönem olarak adlandırılan bu sürecin savunma sistemiyle ilgili en anlaşılır veriler, döneminin en büyük yerleşimlerinden olan Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük gibi yerleşimlerden takip edilebilmektedir (Mellaart 1967: 68-9; Rosenberg 2003: 91-101; Düring 2011: 71; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum: 2018, 57-103; Esin 1993: 134-135; Esin 2000: 74-75). Çatalhöyük yerleşiminde kapıları olmayan ve çatıdan girilip çıkılan yapı birimlerinin birbirine yaslandırılmasıyla yerleşimi çevreleyen bir savunma duvarı oluşturulmuştur.

Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde teknolojik ve sosyal gelişmeler yerleşimlerin savunma sistemlerinde de değişimlere yol açmıştır. Hacılar, Yumuktepe, Kuruçay ve Arslantepe gibi konutların yanı sıra ambarlar, atölyeler ve tapınakların da içerisinde olduğu daha gelişkin kasabaların çevresi taş ve kerpiç duvarlarla oluşturulan surlarla çevrilmeye başlamıştır (Mellaart 1960: 83; Sevin 1999: 64-92; Duru 2008: 42, Res. 82).
Birçok prehistorik yerleşimde görülebilen bu sistem (Koşan 2012: 264-265, Tablo 1), doğaya karşı oluşturulan bir savunma olduğu gibi üretimle açığa çıkan artı ürününün diğer topluluklar tarafından yağmalanmasına karşı alınmış önlemlerden biridir (Sevin 1999: 45; Mellaart 2002:

48; Hodder 2006: 8). Bademağacı (Clare vd. 2008: 11; Duru ve Umurtak 2011: 32-33), Hacılar (Mellaart 1970: 37) ve Yumuktepe (Garstang 1953: 134) gibi Prehistorik Dönem yerleşimlerinde tespit edilen yangın ve tahribat izleri bu dönem toplulukları arasında yaşanan saldırı ve çatışmaların varlığını kanıtlamaktadır.

Tunç Çağı'nda nüfusun artması, metal endüstrisinde ortaya çıkan yenilikler ve hammadde ihtiyacına bağlı olarak gelişen uzun mesafe ticaret ağı sosyal organizasyonu ve yerleşim tipolojisini de etkilemiştir. Kasaba görünümündeki yerleşimler, bu dönemde içlerinde yönetici sınıfın ortaya çıkmaya başladığı, çevreleri daha geniş ve güçlü surlarla çevrili kaleler haline gelmişlerdir (Sarı 2012: 133-134). Bunun en temel sebeplerinden biri de MÖ III. binyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun yoğun bir göç ve istila dalgasının etkisinde kalması olarak gösterilmektedir (Akurgal 1998: 17; Aktüre 2004: 99; Braudel 2007: 149; Melchert 2010: 35). Giderek yerel beylikler şeklinde organize olan bu yerleşim modeli devletleşmeye doğru giden sürecin önünü açmıştır (Aktüre 2004: 101-118). Ortaya çıkan feodal ve teokratik devletler Tunç Çağı'nın son evresinde hakimiyet alanlarını genişleterek imparatorluk düzeyinde siyasal yapılar oluşturmuşlardır.

Anadolu'nun büyük bölümünü hakimiyeti altına alan Hitit İmparatorluğu'nun kent modeli ve savunma sistemi başta Boğazköy (Seeher 2007: 20-26; Seeher 2019: 140-142) olmak üzere Batı Anadolu'ya kadar uzanan birçok yerleşimde net bir şekilde görülebilmektedir (Akdeniz 2002: 1-34). Anadolu ve Kuzey Suriye'ye hâkim olan Hitit İmparatorluğu, komşularının karakterlerine bağlı olarak farklı savunma stratejileri geliştirmişlerdir. Saldırgan ve boyun eğmeyen toplulukların bulunduğu kuzey ve güneybatı yönlerindeki savunmayı Alacahöyük gibi kale-şehir zincirleri kurarak sağlamışlardır. Bu uygulamanın temel amacı başkente giden bağlantı yollarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Güneydoğuda Mısır ve batıda Arzawa gibi daha gelişkin siyasi organizasyonlar olması nedeniyle Hitit hükümdarları tampon devletler olarak işlev gören vasal beylikler kurmuşlardır (Nossov 2008: 6; Gür 2014, 125; Bryce 2020, 169-173). İmparatorluğun başkenti olan Hattuşa'yı ise yüksek duvarlardan ve kulelerden oluşan yaklaşık 6 km uzunluğundaki bir sur sistemiyle çevrelemişlerdir. Çevre sur duvarlarının yanı sıra kenti birkaç bölüme ayıran iç sur sistemi de savunma sisteminin bir parçası olarak inşa edilmiştir (Macqueen 2018: 70-77).

MÖ XI. yüzyılın başlarında Anadolu'da Tunç Çağı'nın sonlanması ve Hitit İmparatorluğu gibi merkezi otoritelerin ortadan kalkmasıyla beraber büyük kentlerdeki sosyal yapının yanı sıra, siyasal yapıda ve ticaret ağında da bir çöküş yaşanmıştır. Bu nedenle özellikle Erken Demir Çağı için "Karanlık Dönem" ifadesi kullanılmaktadır. Bu koşullarda ortaya çıkan otorite boşluğu dönemin ilerleyen aşamalarında yerel beyliklerin oluşmasına ve savunma yapılarına olan ilginin çok daha fazla ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte Anadolu'da, imparatorlukların çöküşünün ardından tekrar siyasal organizasyonların ortaya çıkışına yol açan kendilerine özgü ekonomik ve politik dinamiklere sahip birbirinden farklı kültür bölgeleri ön plana çıkmaktadır.

Bu kültür bölgelerinden biri, Orta Anadolu'nun doğusundan başlayarak İran sınırına kadar yayılım gösteren Urartu kültür bölgesidir. Doğu Anadolu'da Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı kaleleri hayvan besiciliği ve tarımsal ekonomiye geçişle beraber daha yerleşik bir yaşam biçimine geçişin ve bölgedeki ilk karmaşık devletlerin ortaya çıkmasının kanıtları olarak görülmektedir (Belli ve Konyar 2003: 1-5; Smith 2005: 264-68). Bölge coğrafyası, yüksek dağ silsileleri ve bu dağların arasında kalan geniş ve yüksek ovalardan oluşmaktadır. Ayrıca dağlardan doğarak derin vadiler oluşturan büyük nehirler de coğrafyanın önemli

unsurlarındandır. Feodal beylerin hakimiyeti altındaki Erken Demir Çağı kaleleri, tarım yapılabilen veya otlak olarak kullanılan geniş ovalara, maden yataklarına ve nehirleri takip eden vadilerdeki ulaşım rotalarına hâkim konumlarda kurularak bu toprakların kontrol edilmesini amaçlamıştır (Hammer 2014: 757-758). Her ne kadar bu kalelerle ilişkili yerel yerleşimlerin büyüklüğü, karakteri veya sakinlerinin kimlik ve geçim stratejileri hakkında çok az şey biliniyor olsa da ve yapısal olarak tam bir kent dokusu göstermeseler de askeri aristokrasinin kontrolü altındaki bu kaleler, karmaşık bir toplum modelinin yönetildiği merkezler olarak rol oynamışlardır (Smith ve Thompson 2004: 557-580). Orta Demir Çağı'nda (MÖ 900-600) ise merkezi bir otorite olarak gelişen Urartu Devleti, hâkim olduğu coğrafyayı bir nevi eyalet sistemi ile yönetmeye başlamıştır (Danışmaz 2018). İç kaleler, aşağı şehirler, nekropolisler ve çevresinde tekrar iskân edilen höyüklerle birlikte oluşan merkezi kaleler veya yerleşim kompleksleri bölgenin, merkezi bir şehir tarafından yönetilen çok sayıda küçük birime bölündüğünü göstermektedir (Özfırat 2017: 68). Aynı zamanda oluşturulan kale ağları Urartu devletinin yayılma politikasına bağlı olarak yürüttüğü askeri faaliyetlerinde önemli rol almış olmalıdır (Tanrıverdi 2012: 7; Pınarcık 2017: 289-299; Özfırat 2018: 192).

Batı Anadolu'da Polis statüsündeki kent devletlerinde ise üç aşamalı bir savunma sistemi uygulanmıştır. İlk aşama, hâkimiyet altındaki coğrafyayı kontrol eden ve genellikle stratejik öneme sahip tepeler üzerine kurulan kale ve kule sistemleridir. Bu sistem, kırsalın güvenliğini sağladığı gibi, ana kentin ulaşım ve haberleşme ağını da kontrol altında tutmaktadır. İkinci ve en önemli aşamayı ise kentin etrafını saran sur sistemidir. Bu sur duvarları yerleşimleri koruyan ana unsur olmalarının yanı sıra kentin siyasal otoritesinin de gücünü simgelemektedir. Üçüncü ve son aşama ise kentin hem idari hem de dini merkezi olan akropolislerin çevresinin surla çevrelenmesiyle oluşturulan iç kalelerdir (Akarca 1998: 118-132). Bu üç aşamalı savunma hattı birçok kent devletinin ve kolonilerinin uyguladığı temel yöntemdir.

Bir diğer kültür bölgesi ise Sakarya (Sangarios) Nehri ile Kızılırmak (Halys) Nehri arasında yayılım gösteren Phryg kültür bölgesidir. MÖ IX.-VI. yüzyıl aralığında Orta Anadolu'da da benzer coğrafi ve siyasi koşullardan kaynaklı oluşmuş bir savunma sistemi göze çarpmaktadır. Özellikle savunma açısından avantajlı, engebeli arazi yapısına ve tarıma elverişli geniş, verimli ovalara sahip Dağlık Phrygia Bölgesi'nde çok sayıda kale yerleşimi tespit edilmiştir. Bu yoğunluğun ana sebebi olarak Phryglerin savunma hattını güçlendirmelerinin yanı sıra kutsal alanlarını güvence altına alma ihtiyacı olarak gösterilmektedir (Polat 2020: 318-334).

Demir Çağı'nda Kızılırmak Havzası içerisinde bulunan birçok yerleşim kendi savunma sistemlerini kurmuşlardır. Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olan Hattuşa'da, Phryg döneminde, eski krali sarayın bulunduğu Büyükkale'de (Bittel 1955: 1-36; Bittel 1958: 63-72; Bittel ve Neve 1970: 5-26; Neve 1982) ve Südburg (Neve 1989: 306-313; Neve 1990: 268-295; 312-314; Seeher 2006: 106-108) olarak adlandırılan bölgede birer tane olmak üzere iki kale inşa edilmiştir. Olasılıkla Alaca Höyük (Koşay 1951; Yıldırım ve Gates 2007: 296-298), Kültepe (Özgüç 1971), Maşat Höyük (Özgüç 1978; Özgüç 1982) ve Büyük Güllücek (Koşay ve Akok 1957) gibi yerleşimlerin eski Tunç Çağı iç kaleleri de Demir Çağı toplulukları tarafından onarılarak tekrar kullanılmıştır.

Fakat Demir Çağı savunma sistemi ile Erken Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılan sistem arasında bir devamlılık bulunmamaktadır. Araştırmalar İç Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir

Çağı'nda hiçbir tahkimat yapılmadığını göstermektedir (Genz 2011: 336). Her ne kadar Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı askeri mimarisi arasında doğrudan süreklilik olasılığı mümkün görülmese de Tunç Çağı öncüllerinin bulunduğu bölgelerde kısmen ayakta kalan Hitit askeri mimarisi gibi kalıntılardan ilham almış olabilecekleri de düşünülmektedir (Vergnaud 2013: 233-241).

Hellenistik Dönem'de ise özellikle Büyük İskender'in ölümünün ardından komutanları arasında Anadolu'nun paylaşılmasına yönelik açığa çıkan savaş ortamında ve sonrasında Roma ile mücadelelerinde savunma yapıları çok daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmaya başlamıştır. Çatışmalı ortamdan kaynaklı oluşan otorite boşluğunu ise ortaya çıkan yerel krallıklar doldurmaya başlamıştır (McNicoll 1997; Austin 2005: 121-133; Dmitriev 2005; Errington 2008; Sökmen 2016: 1-4; Tekin 2019, 2-11). Bu krallıklar hakimiyeti altındaki toprakları kontrol altında tutabilmek için çok sayıda kale inşa ettirmişlerdir (Pastor 2019, 105).

Bugünkü Yozgat ilinin kapsadığı alan, Antik Çağ'da Kappadokia ve Galatia arasında kalmaktadır ve bu iki farklı siyasal gücün yönetimi altındadır. Bunlardan coğrafi konumuyla siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olan Kappadokia Bölgesi, doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki yolların kavşak noktasında yer almaktadır. Bu nedenle siyasi çatışmalara sahne olan bölgenin sınırlarındaki değişimleri saptamak güçtür. Antik Çağ'da bölgenin güneyini Kommagene ve Kilikia, batısını Lykaonia, Phrygia Galatia ve Paphlagonia, kuzeyini Pontos ve doğusunu Kolkhis ve Küçük Armenia bölgeleri sınırlandırmaktadır (Speidel 2019: 118).

Bölgede MÖ IX. yüzyıldan MÖ VIII. yüzyılın sonlarına kadar Tabal, Kaška ve Muški devletlerinin hakimiyeti görülmektedir (Sevin 1998: 48). Tabal Ülkesi'nin MÖ VII. yüzyılın ilk yarısında ortadan kalktığı kabul edilmektedir[1]. MÖ VI. yüzyılda Med egemenliğine (Herodt. I. 74) giren bölgede[2], daha sonra Kyros'un Medler'i ortadan kaldırmasıyla MÖ VI. yüzyıl ortasında Pers hâkimiyeti başlamıştır (Ksen. VII. VI. 7). Anadolu'yu beş satraplığa ayıran Kyros, MÖ 546'da Kappadokia satraplığına Artabates'i atamıştır (Ksen. VII. VI. 7). Strabon, "*Makedonialılar Kappadokia'yı ele geçirdikleri zaman burası Persler tarafından iki satraplığa ayrılmış bulunuyordu*" şeklinde aktarmaktadır (Strab. XII. I. 4). Büyük İskender'in Anadolu'yu ele geçirmesiyle Pers satraplıkları krallığa dönüştürülmüştür[3]. Bu krallıklardan Strabon, "*Makedonialılar ülkenin bir kısmını isteyerek, bir kısmını da istemeyerek satraplıktan krallığa çevirmişlerdir. Bu krallıktan birine "Asıl Kappadokia" veya "Tauros yakınındaki Kappadokia" hatta "Büyük Kappadokia" ve diğerine de başkaları "Kappadokia Pontika" ismini vermişlerse de bunlar, "Pontos" olarak adlandırmışlardır*" (Strab. XII. I. 4) şeklinde söz etmektedir. Büyük İskender'in halefleri arasında MÖ 301 yılında yapılan İpsos Savaşı'ndan sonra Anadolu Lysimakhos'un egemenliğine girmiştir (Durukan 2012: 16). Lysimakhos'un MÖ 281 yılında Kourupedion'da yapılan savaşta Seleukos Nikator'a yenilmesiyle Kappadokia'da Makedonia egemenliği son bulmuş ve bölgede MÖ 188'e kadar Seleukos egemenliği başlamıştır (App. 62). Bölgede MÖ 255-MS 17 yılları arasında Kappadokia Krallığı'nın egemenliği görülmektedir. Kilikia Trakheia ve Küçük Armenia'nın dâhil edilmesiyle bölgenin sınırları genişlemiştir (Mitchell 1993: 124; Tekin 1998: 216).

[1] MÖ VII. yüzyılda Asur kaynaklarında Tabal'a dair bir bilgiye rastlanmamaktadır (Yiğit 2000: 186).

[2] Bölge bu dönemde Phrygia Satraplığı sınırları içinde yer almıştır (Kavlakoğlu 2005: 8; Casabonne 2007: 26).

[3] Büyük İskender ve Anadolu seferi için bakınız Diod. XVII/21. 7; Arr. I/17. 4; I/19. 5; I/23. 6; I/24. 4; Plut. XVII/1; XVIII/1.

Kappadokia, Roma eyaleti olduktan sonra farklı dönemler içerisinde kimi zaman Galatia Eyaleti ile birleştirilerek bir "birleşik eyalet" olmuş bazen de bu eyaletten ayrılarak yönetilmiştir (Arslan ve Bulut 2017: 55-61).

Hellenistik Dönem'de Yozgat il sınırlarında görülen bir diğer baskın kültür ise Galatlar'dır. MÖ 278/277'de Anadolu'ya gelen Galatlar, daha önce Phrygler tarafından iskân edilen topraklara yerleşerek Galatia Bölgesi'ni oluşturmuşlardır[4]. Antik Çağ'da Galatia bölgesinin kuzeybatısını Bithynia, kuzeydoğunu Paphlagonia, doğusunu Pontus, batısını ve güneyini Phrygia ve güneydoğusunu da Kappadokia bölgeleri sınırlandırmaktadır. Bölge, günümüzdeki Ankara ve Kırıkkale illerinin tamamını, Yozgat ilinin kuzeyini, Amasya ve Çorum illerinin de güneyini kapsamaktadır. Galatların Anadolu'ya geldikleri dönemde, Batı Anadolu'da Pergamon, Kuzeybatı Anadolu'da Bithynia, Kuzey Anadolu'da Pontos, Orta Anadolu ve Toroslar'da ise Seleukos hakimiyeti görülmektedir. Söz konusu bu krallıklar arasında son derece ciddi çatışmalar bulunmaktaydı ve Galatlar da oldukça etkin bir rol oynayarak çatışmaların artışına neden olmuşlardır. Anadolu'daki krallıklarda önce paralı asker olarak yer alan Galatlar, daha sonra krallıkların topraklarına yaptıkları yağmalarla terör estirmeye başlamışlardır. Bu durum Galatlara karşı, Seleukos Kralı I. Antiokhos'u MÖ 270 yılında harekete geçmeye zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle Galatlar, MÖ III. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Seleukoslar ile yoğun bir mücadele içine girmişlerdir. Özellikle I. Antiokhos, Galatların daha güneye inmelerine ve daha sonraki saldırılarına engel olmak için kendi hakimiyeti altındaki toprakları korumak adına stratejik noktalara pek çok koloni kurdurmuştur (Özman 1999: 34). Galatlar, MÖ 255 yılından itibaren Pontos topraklarına da zaman zaman akınlar yapmışlardır (Kaya 2011: 59). Galatlar, Hellenistik Dönem boyunca çıkarları doğrultusunda hareket ederek ittifaklar yapmış ve krallıklarda paralı askerler olarak yer almışlardır. Zaman zaman da ittifaklarını bozarak müttefiklerinin topraklarına saldırılar düzenleyerek yağmalamaya çalışmışlardır. Ayrıca yerleştikleri alanlarda kendilerine özgü bir savunma sistemi de kurmuşlardır. Bölgeye ve coğrafyaya bağlı olarak doğu-batı, kuzey-güney yönünde bir görüş alanına sahip olacak şekilde inşa edilen Galat kaleleri, kuruldukları yere göre doğal yapısı itibarıyla savunma açısından avantajlı bir konumda, genellikle akarsuların üzerinde veya akarsuların oluşturduğu vadilerde stratejik bir konuma sahiptirler. Etrafları tek veya çift sıra sur duvarlarıyla çevrilidir. Kaleleri çevreleyen bu savunma duvarları, harç veya benzeri bağlayıcı bir malzeme kullanılmadan, kuru duvar tekniğinde örülmüştür. Bu kalelerin birçoğu sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir (Vardar ve Vardar 1996: 245-280).

Yeni Araştırmalar Işığında Yozgat İli Sınırlarındaki Antik Kale Yerleşimleri ve Savunma Sistemleri

Yozgat'ın topoğrafik yapısı, vadiler tarafından parçalanmış ve ortalama yükseklikleri 1200-1400 m arasında değişen bir platodan oluşmaktadır. Bozok Platosu olarak adlandırılan bu bölgede Yeşilırmak Havzası'nda yer alan Çekerek Vadisi ve Kızılırmak Havzası'nda yer alan Delice Vadisi dışında ova karakteri gösteren düzlük alanlar oldukça azdır (Yürüdür 2016: 85-86). Bölgenin en önemli dağ silsilesini Kızılırmak Vadisi boyunca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ve Yozgat ile doğusundaki Sivas arasında doğal bir sınır çizen Akdağlar oluşturmaktadır. Bu sıra dağlar set biçiminde konumlandığı için Kızılırmak nehrinin akış yönünü de belirlemektedir. Akdağlar'ın devamı olan Gevencik ve Keklicek dağları güneydeki Kayseri sınırını oluşturmaktadır. Bozok Platosu'nun kuzeyindeki Deveci Dağları ise Yozgat-Tokat sınırını oluşturmasının yanı sıra Karadeniz'i Orta Anadolu'dan ayıran doğal bir sınır

[4] Anadolu'da Galatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Arslan 2000; Kaya 2011.

görünümündedir. Yine kuzeydeki Zincirli Dağı ve Akdağ ise Yozgat ile Çorum arasında bir sınır görevi görmektedir. Bozok Platosu'nun etrafını çevreleyen bu dağ silsileleri yer yer 2200 m'nin üzerine çıkmaktadır.

Coğrafyayı büyük ölçüde şekillendiren ve Antik Çağ'da *Scylax* (Strab. XII.3-4; XIV.2) olarak adlandırılan Çekerek Irmağı, Tokat sınırları içerisinde doğup batıya Yozgat yönüne akar. Burada oldukça derin olan Kazankaya-İncesu Kanyonu'ndan kuzeydoğuya yönelerek Çorum ve Amasya sınırlarından geçer ve Yeşilırmak ile birleşerek Samsun yönünde Karadeniz'e dökülür. Yozgat sınırları içerisinde Çekerek ve Aydıncık ilçelerinden geçerken yer yer yarma-aşındırmayla oluşturduğu vadiler ve genişleme-biriktirme yöntemiyle oluşturduğu küçük alüvyal ovalarla topoğrafyayı şekillendiren ırmak, günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da bölgenin ekonomik, kültürel ve siyasal yapısında etkili olmuştur.

Prehistorik dönemlerden itibaren iskân izlerine rastlanan Yozgat ili ve çevresi, arkeolojik açıdan çok araştırılmayan bölgelerden biridir. Yapılan güncel araştırmalarla bölgedeki en erken iskân izlerinin Geç Neolitik Dönem sonu - Erken Kalkolitik Dönem başına kadar geriye gittiği tespit edilmiştir (Özbudak 2019: 507). Söz konusu dönemden itibaren özellikle Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen höyüklerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Alişar/Ankuwa (Gelb 1935: 9-10, 50; Gorny 1995: 65-89), Kuşaklıhöyük/Zippalanda (Mazzoni, D'Agostino ve Orsi 2009: 109-128; 2010: 91-104; 2011: 317-335), Tavium/Tawnia-Tawinija (Strab. XII. 5. 2; Strobel ve Gerber 2000: 215-265; Arslan 2000, 66.) ve lokalizasyonu yapılamamış birçok merkezin yer aldığı Yozgat ili, Hitit İmparatorluğu'nun çekirdek bölgesinde yer alması nedeniyle de Orta Anadolu arkeolojisi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Tunç Çağı'nın erken evrelerinden itibaren iskânın görüldüğü yerleşimlerin çoğu Demir Çağı boyunca da kullanılmaya devam etmiştir (Sancaktar vd. 2019: 141-164). Alişar Höyük, Yozgat özelinde Tunç Çağı'nın temsil edildiği en önemli merkezlerden biridir. Burada yerleşimi çevreleyen kerpiç bir duvarın yanı sıra taş temelli bir iç kale duvarı da inşa edilmiştir (von der Osten ve Schmidt 1930: 195-213). Yerleşimdeki bu Tunç Çağı iç kalesi, ilki MÖ XI.-IX. yüzyıl, diğeri ise MÖ IX.-VIII. yüzyıl olmak üzere aynı planda onarılarak tekrar kullanılmış, ikinci aşamada ise yerleşimin çevresine bir dış duvar eklenmiştir (Bittel 1937: 290-339). Çadır Höyük Demir Çağı yerleşimcileri de eski Tunç Çağı iç kalesinin duvarlarını onararak tekrar kullanmışlardır (Gorny 2006: 15-16).

Yozgat sınırları içerisinde bulunan Kerkenes yerleşimi ve çevresinde yapılan araştırmalarda ise Erken Demir Çağı'na tarihlendirilebilecek yerleşim izlerine veya buluntulara rastlanmamıştır (Summers 2017: 262). Bunun temel sebebi olarak yerleşimin kuruluşunun MÖ VII. yüzyıl ortalarından daha erkene gitmiyor olmasıdır (Summers ve Summers 2012: 26). Kentin savunması, yerleşimi çevreleyen 7 km uzunluğundaki duvarlarla oluşturulmuş bir sur sistemiyle sağlanmıştır (Summers 2006: 173-174). Bölgede kurulan savunma sistemiyle ilgili antik ve modern kaynaklar çeşitli referanslar vermektedir. Hellenistik Dönem'de VI. Mithradates, Roma ile mücadeleleri kapsamında Galatia Bölgesi'ni işgal ettikten sonra bu bölgeyi kontrol altında tutmak için "*Mithridation*" isimli bir kale yerleşimi kurmuştur (Strab. XII.5.1; Magie 1950: 198). Bu kale yerleşimi için genel olarak Kerkenes Dağ önerilmektedir (Anderson 1903: 25-29; Meyer 1925: 118). Kurulan savunma sistemiyle beraber Mithradates, Paphlagonia Bölgesi'ndeki konumunu sürdürmesinin yanı sıra Pontus Krallığı ile Phrygia arasında kalan Galatia Bölgesi üzerinde de hâkimiyet kurmaya devam etmiştir. Mithradates'in bu bölgedeki kontrolü, aynı zamanda Roma hâkimiyetindeki Asya Eyaleti'ne yapılacak operasyonları da kolaylaştırıyor olacaktı.

Yozgat sınırları içerisinde bulunan bir diğer merkez ise Büyüknefes köyü içerisinde kalan Tavium antik kentidir. Hitit başkenti Hattuşa'nın sadece 20 km güneyinde konumlanan bu yerleşimde yapılan çalışmalar sonucunda MÖ III. binyıla tarihlendirilen bir savunma sistemi tespit edilmiştir. Kültepe çivi yazılı tabletlerinde adı geçen *Tamnia/Tawnia* ile özdeşleştirilen bu alan, Hitit Dönemi'nde önemli kült alanlarından biri olarak anılmaktadır (Strobel ve Gerber 2000: 215-265). Kent, olasılıkla Delice Irmağı'na paralel giden ulaşım rotasını ve geniş tarım arazilerini kontrol eden önemli bir konuma sahiptir. Demir Çağı'nda küçük bir yerleşim dokusuna sahip olan Tavium, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Galatia Bölgesi'nin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Fales vd. 2009: 31-37).

Bu çalışmada, ana hatlarıyla Yozgat il sınırları içerisinde yüzey araştırmalarıyla tespit edilen ve Demir Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar kullanılmış oldukları anlaşılan kale yerleşimlerinin genel tipolojileri ve coğrafik konumları dikkate alınarak güvenliğin hangi ihtiyaçlar çerçevesinde ve ne tür yöntemlerle sağlandığı irdelenmiştir. Bu kapsamda Yozgat sınırları içerisinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda tespit edilen savunma yapıları ve kale yerleşimlerinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen Demir Çağı yerleşimlerinin birçoğu Tunç Çağı höyüklerinin üzerinde veya savunma-güvenlik amacıyla kurulmuş Demir Çağı kalelerinin etrafında konumlanmışlardır. Bu höyük ve kale yerleşimlerinin bazılarında Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait kültür katmanları da tespit edilmiştir. İç Anadolu'nun merkezinde, Kızılırmak havzasında yer alan Yozgat, Antik Çağ'da Kappadokia ve Galatia Bölgesi sınırları içerisindedir. Stratejik açıdan da önemli bir konuma sahip olan bölgeden, "Pteria-Caesareia Mazaka ve Ankyra-Tavium-Euagina-Zela" gibi Antik Çağ açısından önemli yol güzergâhları geçmektedir (Ptol. V. 6. 118; Miller 1916: 678-679, Harita 222; French 2016: 29-30, Nr. 13-17).

Yozgat ili ve çevresinde, Geç Demir Çağı ve sonrasına ait yerleşim dokusunun en dikkat çekici unsurları stratejik noktalara yapılan kalelerdir. Bu kalelerin en tipik özellikleri derin vadileri kontrol edebilecek düzeyde yüksek kayalıkların üzerine kurulmuş olmalarıdır. Ayrıca birkaç istisna dışında sarp kayalıklardan oluşan doğal savunmaya uygun olmaları da karakteristik özelliklerindendir. Değerlendirme kapsamında topografik konumları ve fiziki özellikleri bakımından doğrudan kale olarak işlev görmüş savunma yapıları ve ayrıca stratejik noktalarda bulunan yerleşimler içerisinde savunma amaçlı oluşturulmuş yapılar değerlendirme içerisine alınmıştır. Bu kapsamda toplam 13 merkez değerlendirilmiştir[5] (Resim 1-2).

1. Çandır Kalesi (40°13'13.32"K - 35°26'1.04"D)

Kale, Çekerek ilçesi, Mehmetli köyünün yaklaşık 650 m kuzeyinde yer almaktadır. Yüksek bir kayalık alanın üzerine kurulan kale, doğusunda ve batısında akarsuların oluşturduğu iki derin vadinin kesiştiği bir noktadadır (Resim 3-4). Deniz seviyesinden yüksekliği 885 m'dir. Kalenin çevresindeki yamaçlarda takip edilen seramik yayılımı dikkate alındığında yaklaşık 2.3 hektarlık bir alana yayılan yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır. Kale üzerine ulaşım, sadece kısmen kayaların kesilmesiyle oluşturulmuş basamak ve patikanın bulunduğu kuzeydoğu

[5] Bu çalışmaya konu olan kalelerden Gönülyurdu Kaletepe, Kızlar Kayası, Kızılkale, Akçakale, Döneninkaya, Çeşka ve Keçi kalesi tescilli sit alanlarıdır. Bu merkezler, coğrafik konumlanışlarına bağlı olarak kuzeyden güneye doğru bir sıralama ile ele alınmışlardır. Bunların dışında Dabanıyanık, Çandır, Taşlı Tarla, Elma Deresinin Ağzı, Alıçalanı ve Ağıllı kaleleri son dönem araştırmalarıyla tespit edilerek tescile önerilmiştir. Kentin Kültür Varlıkları Envanter çalışması henüz yapılmamış ve yayınlanmamıştır.

yönünden sağlanabilmektedir. Konumu itibariyle Çekerek Vadisini kontrol eden kalelerden biri olmalıdır. Alanda sur yapısı olabilecek bir kalıntı tespit edilmemiştir. Bu durum alanın doğal tahkimatlı yapısıyla bağlantılı olmalıdır.

Kalenin doğu yamacında bir su deposu yapılırken açığa çıkan kesitte yapılara ait duvar kalıntıları görülürken, hafriyat toprağı içerisinde çok sayıda boya bezemeli Orta/Geç Demir Çağı seramiklerine rastlanmıştır. Olasılıkla Demir Çağ yerleşimi, kalenin etrafındaki yamaçlarda konumlanmıştır. Bunların dışında, el yapımı, perdahlı bir grup çanak çömlek parçası ise bu alanın Erken Tunç Çağı'nda kaya altı sığınağı olarak kullanıldığını göstermektedir (Resim 5).

2. Gönülyurdu Kaletepe Yerleşimi (40° 3'37.56"K - 35°34'22.60"D)

Kuzeyinden Çekerek Irmağı'na paralel olarak Zile-Turhal yolu geçmektedir. Ormanlık bir alan içerisinde bulunan ve 7 hektara yakın geniş bir alana yayılım gösteren yerleşimin deniz seviyesinden yüksekliği 1080 m'dir. Yerleşim, Yozgat İli Çekerek ilçesi Gönülyurdu (Çürük) köyünün yaklaşık 2 km güneybatısında, yüksek bir tepenin kuzeye, Çekerek Irmağı'na bakan yamaçlarına konumlanmıştır. Günümüzde Kaletepe mevkisi olarak adlandırılan yerleşimde irili ufaklı moloz taşların kireç harçla örülmesiyle yapılan ve yer yer 3 m'yi aşan yüksekliklerde kaba yonu taşlarla örülü harçlı duvar kalıntıları görülebilmektedir (Resim 6). Yapı duvarlarının yanı sıra yerleşimin muhtelif yerlerinde kayalara oyulmuş basamaklar, nişler ve mezarlar da tespit edilmiştir. Yerleşimin ortasında ana kayadan kesilerek oluşturulmuş basamaklarla çıkılan yaklaşık 2200 m²'lik alana sahip büyük bir kaya kütlesi yer almaktadır (Resim 7-9). Kaya kütlesinin üzerinde yapılan incelemelerde farklı dönemlerde işlevindeki değişime bağlı olarak farklı düzenlemelerin yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çevresinde bulunan çok sayıdaki seramiklerden anlaşıldığı kadarıyla bu alan Orta/Geç Demir Çağı'nda bir savunma yapısı olarak kullanılmış ve yerleşim ise bu kayalığın etrafında konumlanmıştır. Kayalığın belirli yerlerinde açılan yataklardan ve etrafa saçılan blok parçalarından buranın etrafının polygonal/çokgen taşlarla örülmüş bir duvarla çevrili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kayalık alanın hemen batısında bir yapıya ait kaba yonu irili ufaklı moloz taşlarla örülü duvar hatları yer yer takip edilebilmektedir (Resim 11).

Roma Dönemi'nde kayalığın güney kısımları kesilerek khamosorion tipi mezarlar oluşturulmuştur (Sancaktar ve Sezgin 2020: 341-342, fig. 54-59). Fakat mezarların tamamına yakını kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiştir. Bu alanda Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir adet bronz sikke de ele geçmiştir. Geç Antik ve Bizans Dönemlerinde kayalığın etrafına yeni yapılar eklenmiştir. Kayalığın en üst bölümünde kaya yüzeyi kesilerek oluşturulmuş apsisli bir yapının taş yatakları görülebilmektedir. Yüzeyde dağınık olarak tespit edilen renkli cam mozaiklerden buranın da bir şapel olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir (Resim 10). Yine bu dönemlerde yerleşimin üst yamaçlara doğru genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Burada, kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiş bir alanda Yozgat Müzesi tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında taban mozaiğine sahip büyük bir yapı açığa çıkarılmıştır (Resim 12). Yapının renkli taş ve cam tesseralardan oluşan ve MS V. - VI. yüzyıla tarihlendirilen mozaiğinde bir yazıt bulunmaktadır[6]. Yapının boyutu ve mozaik işçiliği göz önüne alındığında Geç Antik Çağ'da kullanılan piskopos sarayı benzeri bir işleve sahip olması gerektiği düşünülmektedir.

Kaletepe yerleşiminde yoğun miktarda seramik parçalarına rastlanmıştır (Resim 13). Şu ana kadar tespit edilen mevcut seramikler ışığında en erken yerleşimin Orta/Geç Demir Çağı'nda tahkimatlı bir

[6] Yazıtın Çevirisi: "Diakon/Diyakoz Patrikios'un Adağı İçin".

kaya etrafında şekillendiği, Hellenistik ve Roma Dönemi boyunca da büyüyerek devam ettiği ve Geç Antik Çağ'da ise en parlak dönemini yaşadığı sonucuna varılmıştır.

MS II. yüzyılda yaşamış astronom, matematikçi ve coğrafyacı Klaudios Ptolemaios, Greko-Roman dünyanın coğrafik bilgilerinin tamamına yakınını toparladığı Hellence "*Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις"*, Latince ise "*Geographia"* olarak adlandırılan eserinde Galatia Pontica yol ağını tanımlarken Tavium'dan (Büyüknefesköy) Neokaesareia'ya (Niksar) giden rotayı Tomba, Aigonne/Eugonia (Sorgun), Pleuramis (Gönülyurdu /Çürük köyü), Zela (Zile), Komana (Tokat/Gümenek), Seramusa (Kadışehri) üzerinden işaretlemiştir (Ptol. V. 6. 118). K. Miller tarafından Tabula Peutingeria referans alınarak oluşturulan Roma Dönemi yol ağları çalışmasında ise bu rota "*96. Güzergâh*" başlığı altında ele alınmış, *Ptemari/ Pleuramis* yerleşimi ise Hacıköy'ün kuzeyinde, Skylaks Irmağı'nın yakınında olarak tanımlanmıştır (Miller 1916: 678-679, Harita 222).

Çok sayıda araştırmacı bu rotalardaki yerleşimlerin lokalizasyonları konusunda geziler düzenlemişlerdir. French, mil taşları üzerine yaptığı araştırmalarda Yozgat çevresinde bölgenin yol ağlarına dair mil taşları belgelemiştir (French 2012a: 44-66; 2012b: 050-057; French 2016: 29-30, Nr. 13-17). Anderson, 19. yüzyılın sonlarında yaptığı Pontus ve Galatia seyahatleri kapsamında geldiği Yozgat'ta Klaudios Ptolemaios tarafından bahsedilen bazı yerleşimlerin lokalizasyonları konusunda önerilerde bulunmuştur. Zela'dan yaklaşık 49 km güneybatıda Skylaks (Çekerek) Irmağı'nın kenarında yer alan ve günümüzde Gönülyurdu olarak adlandırılan Çürük köyünün metinlerde geçen *Pleuramis/Ptemari* olması gerektiğini önermiştir. Buna argüman olarak bulduğu yazıtları ve köyün güneybatısındaki üst yamaçlarda, yarım saatlik mesafede tespit ettiği yıkık haldeki sütunlu yapıları göstermektedir. Ayrıca yıkıntılar arasında çift apsisli bir yapının kısmen planını da çıkarmıştır. Ayrıca bu alanda basamaklarla inilen bir tünelin de olduğunu belirtmektedir (Anderson 1903: 45-46).

Anderson tarafından aktarılan basamaklı tünelin bulunduğu Kızlar Kayası Kalesi ise Çürük (Gönülyurdu) köyünden yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kaletepe yerleşimi, Kızlar Kayası Kalesi ile Gönülyurdu köyünün tam olarak orta noktasında bulunmaktadır. Kızlar Kayası Kalesi ile arasındaki kuş uçuşu 2 km'lik mesafe de göz önüne alındığında Anderson'un iki farklı yerleşimi tek bir alanmış gibi tanımlamış olabileceğini akla getirmektedir. Alanda tespit edilen arkeolojik veriler göz önüne alındığında *Pleuramis/Ptemari* yerleşiminin Gönülyurdu/ Kaletepe olması gerektiği daha akla yatkın bir öneri olarak durmaktadır.

3. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi (40° 3'23.17"K - 35°32'32.84"D)

Yozgat İli, Çekerek ilçesinin yaklaşık 2,8 km güneydoğusunda, güney yönden gelip kuzeye doğru akan Çekerek Çayı'nın menderes yaptığı bir noktada, 1 hektarlık bir alanı kaplayan, yüksek ve sarp bir kayalık üzerinde yer almaktadır (Resim 14). Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 799 m'dir. Kalenin bulunduğu kayalık alan doğusundaki yüksek tepelere yaslanmıştır. Güney, batı ve kuzey bölümleri ise nehir tarafından sınırlanmıştır. Bu nedenle alanda bir sur sistemine ihtiyaç duyulmamış olmalıdır.

Kalenin en üst noktasında ulaşılması oldukça zor bir kayalık alan üzerinde ana kayanın oyulmasıyla yapılmış, basamaklı tünelle ulaşılan bir sarnıç bulunmaktadır (Resim 15-16, 18). Giriş bölümünde herhangi bir kapa kanat izi görülmemektedir. İyi korunmuş durumda olan sarnıcın 3,93 m genişliğindeki girişinden itibaren genişliği 2,50 m, yüksekliği ise 3 m ile 2,55 m arsında değişiklik göstermektedir. Giriş bölümünden hemen sonra aşağı doğru inen ve

görülebilen 156 basamaklı sarnıcın derinliği yaklaşık 60 m'dir. Sarnıcın 156. basamaktan itibaren molozla dolu olduğu için basamakların devam edip etmediği ve zemini görülememektedir. Aşağı doğru inen merdivenin basamak rıht yüksekliği ortalama 0,25 m, sahan genişliği ise ortalama 0,26 m'dir. Sarnıcın dip bölümü milli toprakla kapanmıştır. Bu mil katmanının derinliği ve bu milin içerisindeki olası kontekst buluntular alanın kullanım süreçleri ve amacına dair önemli veriler içeriyor olmalıdır.

Yüksek bir kayalığın üst noktasına yontularak yapılan sarnıcın bulunduğu alanın etrafında da yerleşim izleri mevcuttur. Kayalık alanın batısında ana kayaya oyulmuş basamaklar kısmen korunmuş durumda görülebilmektedir (Resim 17). Kalenin üzerinde ve özellikle güney yamaçlarında oldukça yoğun seramik parçalarına rastlanmıştır (Resim 19). Bu seramiklerden yola çıkarak, buradaki yerleşimin Geç Demir Çağı'nda başladığı, Hellenistik Dönem boyunca devam ettiği ve Roma Dönemi'nde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Sarnıcın bulunduğu alanın etrafındaki kaya işçilikleri ve yoğun seramik parçaları bu kayalık alanın büyük olasılıkla kale yerleşimi olduğuna işaret etmektedir. Kalenin doğu bölümündeki tepelik alanda herhangi bir yerleşim izine rastlanmamıştır. Fakat nehrin batı yakasında yol inşaatı sırasında açığa çıkan yoğun Roma seramikleri ve yapı temelleri, bu dönemde yerleşimin yayılım alanını göstermesi açısından önemlidir. Olasılıkla Roma Dönemi öncesinde Gönülyurdu Kaletepe olarak lokalizayonunu önerdiğimiz *Pleuramis* (Anderson 1903: 45-46) yerleşiminin askeri üssü olarak işlev görmüş olmalıdır.

Tavium - Zela - Neocaesaria yol ağının güzergâhları, Tavium - Aegonne - Ptemari - Zela - Stabulum - Seramisa - Neocesaria'dır (French 2016: 30, Nr. 15). Pleuramis/Ptemari olabileceği konusunda öneride bulunduğumuz Gönülyurdu Kaletepe ve buraya bağlı olarak Kızlar Kayası Kalesi, bu yol ağını kontrol eden önemli bir kale olmalıdır.

4. Kızılkale Kale Yerleşimi (39°58'10.70"K - 35°31'31.67"D)

Yozgat İli, Çekerek ilçesi, Arpaç köyünün yaklaşık 2,7 km doğusundaki Kızılkale mevkisinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 850 m olan kale, 1,4 hektarlık yayılım alanına sahip olan yerleşimin kuzeyinde, yüksek kayalık ve tepelik bir alana kurulmuştur. Günümüzde Süreyya Bey Barajı'nın kıyısında olan kale, muhtemelen suyun doldurduğu vadiyi ve konumlandığı dar boğazı kontrol eden hâkim bir noktadadır (Resim 20). Bu kale de *Skylaks* (Çekerek) Irmağı boyunca oluşan savunma sisteminin bir ayağını oluşturmaktadır.

Kalenin güney kesimi çok yüksek kayalık yapıya sahiptir. Yerleşim genel olarak kalenin kuzey kesimindeki düzlük alanda ve kuzey yamaçta yoğunlaşmaktadır. Yerleşimde oldukça yoğun seramik parçalarına rastlanmış ve kaçak kazılar sonucu yapı duvarları tahrip edilerek ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı duvarları, az kaba yonu taşların harç ile tutturulmasıyla oluşturulmuştur (Resim 21). Ayrıca yerleşimde Orta ve Geç Demir Çağı parlak kırmızı astarlı seramiklerinin yanı sıra yoğun olarak boya bezemeli kap parçaları da tespit edilmiştir (Resim 22).

5. Taşlıtarla Kalesi (39°56'33.06"K - 35°33'5.60"D)

Çekerek ilçesi, Çakır köyünün yaklaşık 3,85 km güneybatısında, Süreyyabey Baraj Gölünün hemen kıyısında yer almaktadır (Resim 23-24). Kalenin oturduğu kaya kütlesi ve kuzeyindeki yamaçlarda tespit edilen yüzey buluntuları 1.2 hektarlık alana yayılmaktadır. Kızılkale'nin kuş uçumu yaklaşık 3,7 km güneyinde bulunan bu kale, konumu gereği aynı vadiyi kontrol eden savunma sisteminin parçalarından biridir. Vadinin daralıp sarp iki kayalık arasında oluşturduğu boğazın hemen üstüne kurulmuş olması Kızılkale yerleşimiyle benzerlik

göstermektedir. Çok dik ve yüksek kayalıklardan oluşan kuzey, batı ve güneyi baraj gölü ile çevrelenmiş olduğu için karayla bağlantısı yalnızca doğu yönünden yapılabilmektedir. Topografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda muhtemelen bu durum Antik Çağ için de geçerliydi. Doğu yamaçta kısmen korunmuş teras duvarlarına ait kalıntılar bu durumu desteklemektedir. Söz konusu teras duvarları, büyük moloz taşlarla kuru duvar tekniğinde yapılmış olduğu görülmektedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 889 m olan kayalığın basamaklarla ulaşılan üst noktasında ana kaya kesilerek oluşturulmuş bir mekân yer almaktadır (Resim 25). Sırtını kayaya yaslamış olması ve tek görüş alanı olarak vadiye bakan yüzünün tamamen açık bırakılması bir gözetleme kulesi olma ihtimalini düşündürmektedir.

Kalenin güneye bakan yüzünde, kayalığın alt terasında ise bir kaya mezarı bulunmaktadır (Sancaktar ve Sezgin 2020: 331-334, fig. 16-22). İki sütunlu cepheye ve tek odaya sahip mezarın tavanı kubbelidir. (Resim 26). Girişindeki sütunların yalnızca kaideleri korunmuştur. Mezar odası ise iyi korunmuş durumdadır. Mezar odasının içerisi su dolu olduğu için zemini görülememiştir. Kaya mezarının bulunduğu kale üzerinde ve yamaçlarında tespit edilen seramikler yerleşimin Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanım gördüğüne işaret etmektedir (Resim 27).

6. Akçakale (40° 1'16.96"K - 35°51'44.09"D)

Yerleşim, Kadışehri ilçesinin yaklaşık 6 km kuzeydoğusunda, Akçakale köyünün hemen kuzeyinde Kağnı Yolu mevkisinde yer almaktadır (Resim 28). Güney, doğu ve kuzey kesimleri sarp kayalık olmasından dolayı kaleye sadece doğu bölümündeki bir patikayla çıkılabilmektedir. Bu yönüyle geniş bir coğrafyaya hâkim olmasının yanı sıra savunma açısından oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle olasılıkla sur sistemine ihtiyaç duyulmamıştır. Kalenin oturduğu kayalık alan yaklaşık 2.2 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1510 m olan kale yerleşiminin en üst kısmında Çekerek ilçesindeki Kızlarkayası yerleşiminde olduğu gibi basamaklı bir sarnıç bulunmaktadır (Resim 29). Sarnıcın giriş yüksekliği 3 m, genişliği 2,53 m, eşik taşından itibaren ölçülebilen derinliği yaklaşık 11 m'dir. 0,30 m genişliğinde ve 0,25 m yüksekliğindeki basamakların 20'si görünür durumdadır. Alt kısmı moloz taşlar, mil ve suyla kaplıdır. Kalenin alt eteklerinde yapılan incelemelerde seramik yoğunluğu göz önünde tutularak sivil yerleşimin muhtemelen doğu ve güney kesimlerde yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Konumu itibariyle bir vadiden çok düz tarım arazilerini kontrol eden bir işleve ve oldukça geniş bir görüş alanına sahiptir. Ele geçen seramikler yardımıyla kalenin Geç Demir Çağı'ndan itibaren kullanıldığı sonucuna varılmıştır (Resim 30).

Selçuklu Dönemi'nde, Anadolu'daki birçok yerel beyliklerin birbirleriyle olan çatışmaları dikkate alındığında kendilerinden önce inşa edilmiş savunma yapılarının tekrar kullanılmış olması sık rastlanan bir durumdur. Bu dönemde Akçakale, olasılıkla Zile ile Karahisar-ı Behramşah (Akdağmadeni) arasındaki ulaşım rotasını kontrol eden bir karakol olarak işlev görmüştür. Ayrıca Kadı Burhaneddin dönemi kayıtlarında, kalenin üzerinde yer alan basamaklı tünelin hapishane olarak kullanıldığı ve bizzat Kadı Burhaneddin Ahmed'in burada 51 gün tutsak edildiği ifade edilmektedir (Esterâbâdî 1990: 123).

Kalenin Osmanlı Dönemi'nde de aktif olarak kullanıldığı, dönemin yazılı belgelerinden anlaşılmaktadır. Akçakale'nin 1482 tarihli Osmanlı kayıtlarında "Mustafa Bey" adında bir zaim[7] tarafından kullanılmış olduğu belirtilmesi ve kalede görev yapan bazı memur

[7] Pâdişah, sadrâzam ve vezir adına iş gören kimse.

listelerinin bulunması, burada aktif bir kale teşkilatının varlığını da göstermektedir (Hanilçe 2016: 218-220; Hanilçe 2017: 149-152). Kalenin üzerinde günümüzde hala ziyaret edilen ve Hıristiyan havarilerden biri olan Şemunel Gazi'ye (Yılmaz 2016: 448) ait olduğuna inanılan bir türbe bulunmaktadır.

7. Döneninkaya Kale Yerleşimi (40° 3'26.95"K - 35°41'47.00"D)

Yerleşim, Çekerek ilçesi, Özükavak beldesi Gültepe mahallesinin yaklaşık 5 km kuzeyinde, Fakıdağı köyünün yaklaşık 4,5 km kuzeydoğusunda, Elemin köyünün yaklaşık 6 km güneydoğusundadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1452 m olan yerleşim, kuzeydeki Tokat yönünden gelerek güneye doğru yönelen ve yüksek dağ silsilesi içerisinde ulaşım sağlayan derin ve geniş bir vadiyi kontrol eden hâkim bir noktada konumlanmıştır (Resim 31). Kızlar Kayası Kalesi'nin kuş uçuşu 7 km doğusunda bulunan bu kale, olasılıkla hem kuzeyinde hem de güneyindeki vadiler arasındaki ara bağlantı rotalarını kontrol işlevine de sahip olmalıydı.

Yerleşim, kaya kütlesinin ortasındaki 0,6 hektarlık küçük bir düzlükte konumlanmaktadır. Kayalık alan bu düzlüğün etrafını çevrelemekte ve böylece yerleşimi saran doğal sur görünümü kazanmaktadır. Kayalığın ortasındaki kaya yüzeyi tıraşlanarak düzleştirilmiş ve yer yer bazı yapı temelleri göze çarpmaktadır. Yerleşimin güneyindeki dik kayalıktan itibaren güneye doğru devam eden ve ölçülebilen uzunluğu 102 m olan ve kaba yonu taşlarla oluşturulan düz planlı bir sur duvarı hattı görülmektedir (Resim 32). Vadiye inen kısmen daha az eğimli bu alanın kapatılması için örülmüş bir savunma duvarı olmalıdır. Yerleşim yüzeyinde Hellenistik dönem ve öncesine tarihlendirilecek seramik parçalarının yanı sıra demir cüruflar da tespit edilmiştir (Resim 33). Bu da kale yerleşiminde yerel bir demirci atölyesinin olabileceğini akla getirmektedir.

8. Dabanıyanık Kale Yerleşimi (40° 3'23.40"K - 35°39'42.17"D)

Yerleşim, Çekerek ilçesi, Sarıköy köyünün yaklaşık 3,5 km güneydoğusunda, Fakıdağı köyünün yaklaşık 2 km kuzeydoğusundaki Dabanıyanık mevkisinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1461 m olan yerleşim, kuzeyinde uzayan derin vadiyi kontrol eden hâkim bir noktadadır. 1,2 hektarlık alana iki teras halinde kurulmuş yerleşimin üst terasında yerleşimi saran kaba yonu taşlarla örülü düz planlı bir savunma duvarı görülmektedir (Resim 34**)**. Duvarın dış yüzüne bitişik bazı yapı kalıntıları da tespit edilmiştir. Bir yapının içinde açılan kaçak kazı çukurunda harçlı duvar örgüsü ve çok sayıda çatı kiremidinin yanı sıra prehistorik döneme ait olan el yapımı siyah yüzlü çanak çömlek parçaları da açığa çıkmıştır (Resim 35**)**. Muhtemelen prehistorik dönemde vadiler boyunca geçişler yapan yarı göçebe insan toplulukları tarafından kullanılan geçici bir yerleşim, Geç-Hellenistik - Roma Dönemi'nde kalıcı bir savunma noktasına dönüştürülmüştür. Savunma sistemi içerisindeki yeri düşünüldüğünde ise Döneninkaya mevkisi ile Kızlar Kayası Kalesi ortasında kalan ara bir karakol işlevi görmüş olmalıdır.

9. Ağıllı Kalesi (40° 6'43.98"K - 35°18'11.31"D)

Yerleşim, Yozgat ili Aydıncık ilçesi Ağıllı köyünün yaklaşık 850 m kuzeydoğusunda ve Kıyıkışla köyünün de yaklaşık 2,2 km güneybatısında yer almaktadır. Yüksek kayalık bir tepede, 0,35 hektarlık alana kurulu olan kalenin çevresi ormanla kaplıdır (Resim 36). Kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1362 m'dir. Kalenin bulunduğu tepenin etrafı 1,45 m kalınlığında bir sur duvarlarıyla çevrilidir. Farklı boyutlarda işlenmemiş kaba yonu taşlarla oluşturulmuş kuru duvar tekniğindeki düz planlı sur duvarı, yer yer 1 metreye kadar korunmuş durumdadır (Resim 37-38). Harçsız duvar karakteri Roma öncesi dönem özellikleri

göstermektedir. Ele geçen az sayıdaki seramikler ise yoğun aşınma nedeniyle tanımlanamamıştır.

Kale, kuzeyindeki Kazankaya ile Aydıncık ilçeleri arasındaki geniş tarım arazilerine hâkim bir noktada yer almaktadır. Bu yönüyle Çekerek vadisi üzerindeki savunma sisteminin bir parçası olarak düşünülebilir.

10. Çeşka Kalesi (39°51'59.44"K - 34°50'25.50"D)
Yozgat merkez ilçesinin 3 km kuzeydoğusunda, sulama amaçlı kullanılan Kirazlı Göleti'nin kuzeyinde, çevreye hâkim, yüksek bir kayalığın üzerinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1667 m olan kale, ortada büyük bir kaya kütlesi ve etrafını saran yaklaşık 50 m yarıçapında bir terasla çevrelenmiştir (Resim 39). Bu terasların dış konturları ise kaba yonu taşlarla oluşturulmuş 560 m uzunluğunda yuvarlak planlı bir sur sistemiyle çevrelenmiştir. Araziye hâkim surun doğusunda ve batısında yıkıntıların formundan anlaşıldığı kadarıyla yarım daire şeklinde birer kule bulunmaktadır (Resim 40).

Kalenin en yüksek noktasında kaya yüzeyi tıraşlanarak düzleştirilmiş bir alan ve güney yamacına bakan, doğu-batı doğrultulu kayaya oyulmuş, olasılıkla kutsal sunu alanı olan bir yapı tespit edilmiştir (Resim 41). 1,08 x 1,68 m boyutlarındaki bu yapıya batıdan 0,18 m genişliğinde iki basamaklı merdivenle inilmektedir. Gerek kalenin çevreye hâkim en üst kotunda bulunması, gerekse de basamaklı bir girişe sahip olması, yapıya kutsallık atfedildiği görüşünü akla getirmektedir. Çeşka Kalesi'nin bulunduğu dağın Hitit metinlerinde adı geçen ve kralın kült gezileri sırasında uğradığı "*Piskurunuwa*" (Haas 1994: 816-818; Strobel ve Gerber 2000: 251) ile özdeşleştirilmesi bu alanın kutsallığının Hitit Dönemi'ne kadar geri gittiğini göstermektedir. Coğrafik konumu itibariyle, Boğazköy/Hattuşa ile Kuşaklı Höyük/Zippalanda arasında doğal bir ulaşım rotası oluşturan vadinin tam ortasında konumlanmış olması da kalenin bu durumunu destekler niteliktedir.

Barrington Atlas verilerine göre de bu kale, Tavium'dan doğuya doğru, Sebasteia ve kuzeye doğru Zela ve Comana Pontica'ya ulaşan yol ağının üzerinde yer almaktadır. Yozgat merkeze veya biraz doğusuna lokalize edilen *Korniaspa* yerleşimi Çeşka Kalesine yakınlığıyla dikkat çekmektedir (BAtlas: 978, Map 63)[8]. Bu yerleşim Tavium-Sebasteia arasındaki ilk durak olarak nitelendirilmekte ve Tavium'dan yaklaşık 31 km uzaklıkta bir noktaya konumlandırılmaktadır. Galatia sınırları içerisinde bulunan *Korniaspa*, aynı zamanda Piskopos Eunomias'un da doğum yeridir (TIB 2: 215-216). Tüm bu tanımlamaların yanı sıra yapı kalıntıları gibi arkeolojik materyaller de dikkate alındığında *Korniaspa* yerleşiminin Yozgat merkeze değil, merkezin kuş uçumu 4 km kuzey doğusunda bulunan Çeşka Kalesi'ne lokalize edilmesi daha akla yatkın gözükmektedir.
Tavium - Caesaria yol ağının güzergâhları, Tavium - Euagina - Saralio - Zama - Aquas Aruvenas - Dona - Sermusa - Siva - Cambe - Mazaka Cesarea'dır (French 2016: 30, Nr. 17). Çeşka Kalesi de başlangıç noktası Tavium olan bu yol ağını kontrol eden önemli bir kale olmalıdır.

Kalenin kullanım aşamalarına dair eldeki arkeolojik veriler, teraslarda ve surun dışındaki eteklerde tespit edilen obsidyen yongalar, Orta/Geç Demir Çağı'na ve Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik ve az sayıda cam kap parçalarıyla sınırlıdır (Resim 42). Alanda sistemli bir

[8] S. Mitchell, R. Talbert, T. Elliott, and S. Gillies, 'Corniaspa: a Pleiades place resource', *Pleiades: A Gazetteer of Past Places,* 2012 <https://pleiades.stoa.org/places/619145> [accessed: 13 July 2020]

kazı çalışması yapılmadığından, kaleyi çevreleyen sur sisteminin hangi dönemde oluşturulduğu konusunda veriler şu an için yetersizdir. Fakat duvarın kaba yonu yığma taşlarla ve harç kullanılmadan yapılmış olması Roma Dönemi öncesinde inşa edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Geç Antik Çağ'a gelindiğinde ise kale üzerinde düzenlenmiş farklı oluşumlar dikkat çekmektedir. Kutsal alan olarak nitelendirilen ve kalenin tam merkezini oluşturan kaya kütlesinin farklı noktalarında ana kaya kesilerek dini yapılar ve karmaşık bir yer altı yerleşim sistemi oluşturulmuştur (Resim 43). Bu kaya kütlesinin güneybatısında 5,65 x 2,02 m boyutlarında, doğu-batı doğrultulu ana kayaya oyulmuş bir şapel bulunmaktadır (Resim 44-45). Şapelin doğuya bakan yüzündeki beşik tonozlu ve kemerli apsisin ortasında olasılıkla metal veya ahşap haçın tutturulduğu iki kademeli dikdörtgen bir oyuk açılmıştır. Şapelin güney duvarında kayaya oyma 1,54 ve 1,60 m ölçülerinde pencereye benzeyen derin nişler yer almaktadır (Resim 46-47). Genel yapısıyla Keçi Kalesi'ndeki kayaya oyma şapel ile benzerlik göstermektedir. Şapelin hemen kuzeyinde, yan yana kemerli iki yapı ve bu yapıların olduğu koridorun devamındaki tonozlu alanda güneydoğu ve kuzeydoğu yönünde girişleri bulunan ve dağın içerisine doğru devam eden iki tünel yer almaktadır (Resim 43, 48). Benzer tünellere ve bu tünellerle ulaşılan yeraltı odalarına kalenin doğu ve kuzey yönünde de rastlanmaktadır (Resim 50).

Şapelin kuzeybatısında formu itibariyle farklılık gösteren bir mekân daha bulunmaktadır. Bu mekân, yukarıdan aşağıya doğru genişleyen yuvarlak bir plana sahiptir. Odanın çatısında yaklaşık 1,40 m çapında bir açıklık mevcuttur. Olasılıkla bu alan Geç Demir Çağı veya hemen sonrasında bir sarnıç olarak kullanılırken Geç Antik Çağ'da tekrar düzenlenerek bir mekân haline dönüştürülmüştür. Yapıların yanı sıra kalenin güneyinde, şapelin apsis bölümünün üstüne denk gelen noktada kayaya doğu-batı doğrultulu oyulmuş, insan bedeni formunda (*antropomorfik) khamosorion* tipi bir mezar da bulunmaktadır (Resim 49). Kayaya oyulmuş dar koridorlar, kaya odaları ve şapel yapısı gibi veriler bütünlüklü olarak ele alındığında, Çeşka Kalesi'nin Geç Antik Çağ'da yeraltı şehri benzeri bir yerleşim dokusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır.

11. Keçi Kalesi (39°30'36.57"K - 34°31'45.56"D)

Keçi Kalesi, Yozgat ili, Yerköy ilçesine bağlı Aşağıeğerci köyünün kuzeyine, Halıcı köyünün ise güney batısına düşmektedir. Düz bir ova ortasında, yüksek bir kayalık üzerine konumlanmış kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1204 m'dir ve çok geniş bir görüş alanına sahiptir (Resim 51). Alanda sur yapısı olabilecek bir kalıntı tespit edilmemiştir. Bu durum Çandır ve Kızlar Kayası Kalesi'nde olduğu gibi alanın doğal tahkimatlı yapısıyla bağlantılı olmalıdır. Konumu itibariyle Yozgat sınırları içerisinde en batıda bulunan kale yerleşimidir.

Kalenin üzerinde yalnızca geç dönem kullanımına dair izler görülmektedir. Burada ilk göze çarpan yapı, ana kayaya oyulmuş küçük boyutlu bir şapeldir. Bu yapının bulunduğu noktaya, güney yönündeki kayaya oyulmuş 18 basamaklı merdiven ve yine kaya yüzeyi düzleştirilerek oluşturulmuş patikayla ulaşılmaktadır (Resim 52). Şapelin ön kısmı üç basamaklı bir podyum şeklinde düzenlenmiştir. 1,40 x 0,70 m ölçülerindeki bir kapıdan girilen şapelin içinde kaya kesilerek bir adet oturma sırası, doğu duvarında kemerli bir apsis ve bunun içerisinde bir altar oluşturulmuştur (Resim 53). Altarın üzerinde ve apsisin kuzey duvarında küçük birer niş açılmıştır. Kemerli bir yapıya sahip apsisin sağında ve solunda kabartma olarak yapılmış ve Dor düzeninde başlıklara sahip iki adet sütun yer almaktadır. Bu sütunların birinin üzerinde

aşınmış olsa da 9 satır olduğu anlaşılan Hellence bir yazıt bulunmaktadır. Şapelin batı kısmında kalenin en üst noktasına çıkış sağlayan basamaklar açılmıştır. Bu basamaklarla çıkılan zirve noktasında ağzı 0,40 m, iç çapı ise 1,20 m olan bir sarnıç bulunmaktadır. Gerek aşağıdan zirveye kadar görülen basamakların ve patikaların gerekse de zirvedeki sarnıç yapısının şapelle çağdaş mı yoksa daha öncesinde mi düzenlenmiş oldukları konusunda veriler yetersizdir.

Kalenin sarp yapısı savunmaya oldukça elverişlidir. Ayrıca küçük ırmakların oluşturduğu vadileri ve bu vadiler arasında kalan kuzey, doğu ve batı yönlerindeki geniş tarım arazilerini kontrol eden bir konuma sahiptir. Kalenin eteklerinde geniş bir alana yayılan yapı kalıntıları ve seramikler alanın kullanım sürecine dair veriler sunmaktadır. Modern yerleşimlerden uzakta bulunması nedeniyle çok sık kaçak kazılara maruz kalan alanda yoğun tahribat yaşanmıştır. Bu kaçak kazı çukurlarından Demir Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar ki geniş bir zaman aralığına tarihlendirilen seramikler açığa çıkmıştır.

12. Alıçalanı Mevkisi Kalesi (39°16'16.17"K- 35°44'4.95"D)

Yerleşim, Yozgat ili, Çayıralan ilçesi sınırları içerisindeki savunma yapısı, Turluhan köyünün yaklaşık olarak 5,2 km doğusundaki Alıçalanı mevkisinde yer almaktadır. Yozgat ve Kayseri illerini birbirinden ayıran ve yükseklikleri yer yer 2200 m'yi aşan dağ silsilesinin kuzeye doğru eğim yaptığı bir sırt üzerine konumlanmıştır (Resim 54). Deniz seviyesinden yüksekliği 1841 m olan yapı, Çayıralan ilçesinin de içerisinde bulunduğu vadileri ve etrafındaki düz tarım arazilerini kontrol eden, oldukça sarp ve bir konuma sahiptir. Ayrıca konumu itibariyle şu ana kadar tespit edilen alanlar içerisinde en güney uçtaki kale yapısıdır.

Bulunduğu noktanın dar bir sırt olması nedeniyle kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 100 m uzunluğunda ve doğu-batı doğrultusunda ise ortalama 15 m genişliğinde bir düzenleme görülmektedir. Bu yönüyle, tamamen topoğrafyaya uyularak oluşturulmuş ince uzun bir forma sahip askeri bir karakol veya gözetleme noktası olmalıdır. Dar alandan dolayı kalenin çevresini saran kaba yonu taşlarla örülü sur duvarları kısmen teras duvarı görevi de görmektedir. Bu sur duvarlarıyla çevrili alan içinde daha küçük bölmelere ait ara duvarlar da takip edilebilmektedir.

Savunma yapısının güney ucunda kaçak kazı çukurlarının etrafında çok yoğun su künkleri ve pithos parçaları görülmektedir (Resim 55). Yerel halkla yapılan görüşmelerde yakın döneme kadar dağın zirvesinden bu savunma yapısına doğru inen bir künk sisteminin kısmen takip edilebildiği, fakat son yıllarda yoğun tahribatla tamamına yakınının dağıtılmış olduğu bilgisi edinilmiştir. Alanın kuzey ucunda ise olasılıkla alanda görev yapan askerlerin su ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak ana kaya kesilerek oluşturulmuş bir sarnıç bulunmaktadır. Parçalar halinde tespit edilen düzenlemeler bütünlüklü olarak ele alındığında olasılıkla dağın üst noktalarında yoğunlaşan yağmur ve kar sularının künk sistemiyle karakol yapısına aktarıldığı ve buradaki sarnıçta depolandığı, böylelikle de ulaşılması zor bir noktada bulunan karakol yapısının su ihtiyacının giderildiği sonucuna varılmıştır. Alanda bulunan az sayıda da olsa tanımlanabilir olan tabak ve sofra amphorası ve pişirme kapları Hellenistik Dönem özellikleri göstermektedir (Resim 56).

13. Elma Deresinin Ağzı Kalesi (39°21'19.11"K - 35°45'25.31"D)

Yerleşim, Çayıralan ilçesine 11 km ve Derekemal köyünün 4,5 km güneydoğusundadır. Ormanlık yüksek bir tepe üzerinde, 700 m²'lik alan içerisinde kurulu olan kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 1950 m'dir (Resim 57). Alanda savunma amaçlı 0,80 m kalınlığında

ve 200 m uzunluğunda, olasılıkla dirsekli planlı bir sur duvarı inşa edilmiştir. Ayrıca araziyi kontrol amacıyla sur duvarına kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde dışa doğru çıkıntı yapan yarım daire planlı dört kule eklenmiştir (Resim 58). Sur duvarı temelleri ve kuleler, az kaba yonu taşların harç ile tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Bu mimari örgüsüyle bölgede şu ana kadar tespit edilen kaleler içerisinde en geç inşa edilmiş yapı özelliği göstermektedir. Ayrıca rakımı itibariyle diğer tüm kalelerden daha yüksek bir noktada kurulmuştur.

Alanda tespit edilen az sayıda da olsa depolama kapları ve günlük kullanım amaçlı seramik parçaları ve harçlı duvar örgüsü dikkate alındığında Geç Antik Dönem'de inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Resim 59). Kale, üzerinde konumlandığı yüksek dağ silsilesinin kuzey ve güneyindeki vadilerin yanı sıra Çayıralan ilçesinin bulunduğu geniş ovalık alanı da kontrol eden bir konuma sahiptir. Güneydoğu yönündeki Sivas'tan gelerek kuzeybatı yönünde uzanan vadilere de hâkim bir noktada bulunmaktadır.

Sonuç

Değerlendirme kapsamına alınan kaleler ve savunma yapılarının konumlanışlarına bakıldığında tamamının ortak özelliği, deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 800 m ile 1950 m arasında değişen, doğal bir yükselti üzerinde ve savunmaya elverişli bir noktada kurulmuş olmalarıdır (Resim 60). Fakat kendi içerisinde konumlandıkları topoğrafyaya bağlı olarak kontrol alanları ve genel yapıları bakımından birbirinden farklı alt gruplara ayırmak mümkündür.

Gönülyurdu Kaletepe, Kızlar Kayası, Kızılkale ve Taşlıtarla Kalesi, İris (Yeşilırmak) Nehri'nin önemli kollarından biri olan *Skylaks* (Çekerek) Irmağı'nın oluşturduğu vadi üzerinde konumlanmışlardır. *Skylaks* (Çekerek) Irmağı, *Kappadoks* (Deliceçay) ile beraber Pontos Bölgesi'nin güneybatı sınırı olarak kabul edilmektedir (Strab. XII.3.39; Arslan 2007: 16). Yozgat sınırı dışında da nehrin kıyısında konumlanmış kalelerin olması, *Skylaks* Irmağı'nın Hellenistik Dönem'de Mithradates Krallığı ile Galatia arasındaki doğal sınırı oluşturduğunu göstermektedir (Sökmen 2016: 131-132, Fig. 5.3). Çandır Kalesi, Dönenin Kaya ve Dabanıyanık yerleşimleri de *Skylaks* vadisini dikey kesen yan kollar üzerinde bulunmaları ve doğu-batı aksında uzanan dağ silsilelerinin üzerinde konumlanıp arada kalan derin vadileri kontrol edebilmeleri nedeniyle bu savunma sisteminin ara unsurları niteliğindedirler.

Çeşka Kalesi, konumu itibariyle bulunduğu alanda tekil bir görünüm sunsa da askeri öneminin yanı sıra tarihsel geçmişi, barındırdığı yapılar ve Tavium - Caesaria yol ağı üzerinde bulunması bakımından da oldukça dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Kaleler, savunmaya yönelik işlevlerinin yanı sıra konumlandıkları alanın etrafındaki tarımsal faaliyet yürütülen yerleşimlerin de ana merkezlerini oluşturmaktadırlar (Mitchell 2005: 291). Bu kapsamda, Keçi Kalesi, Akçakale ve Ağıllı Kalesi konumlandıkları noktalar bakımından ulaşım ağının yanı sıra tarım arazilerinin de güvenliğini sağlıyor olmalıydılar.

Yapıları bakımından da birbirlerinden ayrılan yönleriyle bazı gruplamalar yapmak mümkündür. Bunlardan birinci grubu, yüksek doğal kayalıklar üzerinde kurulmuş sur duvarı olmayan kaleler oluşturmaktadır. Kızlar Kayası, Kızılkale, Taşlıtarla, Çandır Kalesi, Keçi Kalesi ve Akçakale bu grup içerisinde yer almaktadır. Bu alanların topoğrafik yapısı sarp kayalıklardan oluştuğundan ek olarak sur duvarlarına ihtiyaç duyulmamıştır.

Bu yapılardan Kızlar Kayası ve Akçakale'de kaya kütlesinin içlerine doğru inen basamaklı tüneller bulunmaktadır. Genel olarak doğal kayalık alanlar üzerine kurulmuş kaleler içerisinde görülen bu basamaklı tünel düzenlemeleri Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'nun kuzeyi ve Karadeniz Bölgesi'ne (Bulut 2017; Kaymakçı 2020: 569-586) kadar geniş bir coğrafyada yaygın olarak görülmektedirler. Doğu Anadolu örneklerindeki basamaklı tüneller genel olarak Urartu kale yapılarının tipik düzenlemesi olarak değerlendirilmektedirler (Katar 2008: 109; Günaşdı 2015: 116-118; Özgül 2016: 142; Karageçi ve Günaşdı 2019: 790). Bu basamaklı tüneller bulundukları alanın özelliklerine bağlı olarak nehir yönüne doğru açıldıkları gibi kayalığın içlerine doğru da derinleşebilmektedirler. Antik Çağ coğrafyasında Phrygia, Galatia, Lykaonia, Kappadokia, Paphlagonia, Pontos, Kommagene, Armenia ve Kolkhis bölgelerinde çok sayıda tespit edilen basamaklı tünellere sahip kale düzenlemelerinin işlevleri konusunda genel olarak su ihtiyacına yönelik oluşturulmuş olmasının yanı sıra dinsel anlamda işlevlerine de vurgular yapılmaktadır (von Gall 1967: 511-521; Işık 1987: 512-516). Yozgat örneklerinde herhangi bir dinsel uygulamaya dair verilere rastlanmadığından ve Akçakale örneğinde içi hala su dolu olduğundan, bu yapılar olasılıkla kurulan savunma sistemi içerisindeki kalelerde su ihtiyacını gidermek amacıyla açılmış olmalıdırlar. Genel olarak kronolojik bir tipoloji yapılamasa da özellikle Pontos Bölgesi basamaklı tünellerin formuna bağlı olarak at nalı biçimliler, düz tavanlılar, dairesel formlular ve üçgen kesitli basamaklı tüneller olarak 4 tip tespit edilmiştir (Bulut 2017: 166). Yozgat örneklerinden Akçakale üçgen kesitli iken Kızlar Kayası ise at nalı biçimlidir.

Yapıları bakımından ikinci grubu ise sur sistemiyle çevrelenmiş kaleler oluşturmaktadır. Çeşka, Alıçalanı, Elma Deresinin Ağzı, Ağıllı, Dönenin Kaya ve Dabanıyanık kaleleri bu grup içerisine girmektedir. Bunlardan Çeşka ve Elma Deresinin Ağzı kalelerinde sur duvarlarına ek olarak kuleler görülürken Dönenin Kaya yerleşiminde sadece vadiye açılan geçit bölümü sur duvarıyla kapatılmıştır.

Değerlendirme kapsamına alınan ve diğer iki gruptan ayrı olarak değerlendirilen tek alan Gönülyurdu Kaletepe yerleşimidir. Bu merkez, Demir Çağı'ndan Bizans Dönemi'ne kadar iskân edilmiş ve geniş bir alana yayılan büyük bir yerleşim olması açısından farklılık göstermektedir. Savunma yapısı olarak değerlendirilen kısım sadece yerleşimin merkezindeki yüksek kaya kütlesidir. Her ne kadar polygonal duvarlarına ait çok az kalıntı kalmış olsa da etrafı surla çevrili grup içerisinde değerlendirilebilir.

Yozgat sınırları içerisinde tespit edilen ve savunma sisteminin birer parçası olarak değerlendirilen alanların yerleşim kronolojisine bakıldığında birçoğunun çok evreli kullanım sürecine sahip olduğu görülmektedir (Resim 61). Seramik buluntuları yardımıyla Çeşka, Çandır ve Dabanıyanık kalelerinin Erken Tunç Çağı'nda olasılıkla geçici barınaklar veya kaya dibi sığınakları şeklinde bir kullanım görmüş olabileceği düşünülmektedir. Çeşka Kalesi, Keçi Kalesi, Gönülyurdu Kaletepe, Kızılkale, Çandır Kalesi ve Akçakale'de ise form ve bezeme geleneği açısından Orta/Geç Demir Çağı'na tarihlendirilen seramikler dikkat çekmektedir. Buluntular açısından en yoğunluklu dönem olarak Hellenistik Dönem öne çıkmaktadır. Kızılkale, Dönenin Kaya ve Alıçalanı dışında Hellenistik buluntu veren alanların tümünde Roma Dönemi kullanımına dair bulgular da takip edilebilmektedir. Gönülyurdu Kaletepe, Akçakale, Çeşka Kalesi, Keçi Kalesi ve Elma Deresinin Ağzı Kalesi ise Geç Antik Çağ'a

kadar kullanım gören merkezlerdir. Bunlardan Elma Deresinin Ağzı Kalesi, Geç Antik Çağ öncesine dair hiçbir buluntu tespit edilemeyen tek alandır[9].

Bu tarihlendirmeler alanların kullanım sürelerine yönelik olup kale yapılarının en erken hangi tarihte inşa edildikleri ve savunma amaçlı olarak ne zamana kadar kullanıldıklarına dair net veri verme konusunda bilimsel kazı çalışmaları yürütülmediğinden, sadece öneri düzeyinde kalmaktadırlar. Kale yapılarının yanı sıra çevrelerindeki yerleşim dokularının ve kronolojilerinin tam olarak anlaşılabilmesi ancak arkeolojik kazılar sonucunda mümkün olabilecektir.

Resimler Listesi

Harita 1. Araştırma Kapsamında Yozgat İlinde Tespit Edilen Kaleler (K. Sezgin)
Harita 2. Kaleler ve Yerleşimlerin Dağılım Haritası (K. Sezgin)
Resim 1. Çandır Kalesi Kuzeyden Görünüş (H. Sancaktar)
Resim 2. Çandır Kalesi Doğudan Görünüş (H. Sancaktar)
Çizim 1. Çandır Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin- A. Dokuzboy)
Resim 3. Gönülyurdu Kaletepe-Duvar Kalıntıları (H. Sancaktar)
Resim 4. Gönülyurdu Kaletepe-Basamaklarla çıkılan büyük kaya kütlesi (H. Sancaktar)
Resim 5-6. Gönülyurdu Kaletepe Anakaya Basamaklar (H. Sancaktar)
Resim 7-8. Gönülyurdu Kaletepe-Kaya yüzeyi kesilerek oluşturulmuş yapı temeli ve cam tesseralar (H. Sancaktar)
Resim 9. Gönülyurdu Kaletepe-Duvar Kalıntıları (H. Sancaktar)
Resim 10. Gönülyurdu Kaletepe Mozaikli Yapı (H. Sancaktar)
Çizim 2. Gönülyurdu Kaletepe'de Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin- A. Dokuzboy)
Resim 11. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 12-13. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar)
Resim 14. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar)
Resim 15. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşiminin Batısındaki Anakaya Basamaklar (H. Sancaktar)
Çizim 3. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi - Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar- K. Sezgin)
Resim 16-17. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi - Basamaklı Tünel/Sarnıç (Y. T. Bekar)
Resim 18-19. Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin- A. Dokuzboy)
Resim 20. Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 21. Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 22. Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 23. Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Çizim 4. Kızılkale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin- A. Dokuzboy)
Resim 24. Taşlıtarla Kalesi Batıdan Görünüş (H. Sancaktar)
Resim 25. Taşlıtarla Kalesi Doğudan Görünüş (H. Sancaktar)
Resim 26. Taşlıtarla Kalesi Ana kayaya Oyulu Dikdörtgen Planlı Yapı (H. Sancaktar)
Resim 27. Taşlıtarla Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (A. Dokuzboy)
Çizim 5. Taşlıtarla Kalesi Kaya Mezarı (K. Sezgin)
Resim 28. Akçakale (H. Sancaktar)
Resim 29. Akçakale Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar)

[9] Araştırma kapsamında bölgede Geç Antik Çağ'a dair tespit edilen epigrafik veriler de oldukça önemlidir (Yılmaz 2019: 149-165).

Resim 30. Akçakale Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar)
Resim 31. Akçakale'de Tespit Edilen Seramik Parçaları (A. Dokuzboy)
Resim 32. Döneninkaya Kale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 33. Döneninkaya Kale Yerleşimi - Sur Duvarı'na Dair İzler (H. Sancaktar)
Resim 34. Döneninkaya Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin- A. Dokuzboy)
Resim 35. Dabanıyanık Kale Yerleşimi (H. Sancaktar)
Resim 36-38. Dabanıyanık Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)
Resim 39. Ağıllı Kalesi (H. Sancaktar)
Resim 40-41. Ağıllı Kalesi Sur Duvarı (H. Sancaktar)
Resim 42. Çeşka Kalesi (H. Sancaktar)
Resim 43. Çeşka Kalesi (H. Sancaktar)
Çizim 6. Çeşka Kalesi (K. Sezgin)
Çizim 7-8. Çeşka Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin)
Çizim 9. Çeşka Kalesi - Şapel (K. Sezgin)
Resim 44-45. Çeşka Kalesi Şapel'in Bulunduğu Alan ve Şapel (H. Sancaktar)
Resim 46-47. Çeşka Kalesi Şapel ve Nişler (H. Sancaktar)
Resim 48. Çeşka Kalesi - Kemerli İki Yapı (H. Sancaktar)
Çizim 10. Çeşka Kalesi - Antropomorfik Khamosorion Tipi Mezar (K. Sezgin)
Resim 49. Çeşka Kalesi - Tünel Girişleri ve Yeraltı Kaya Odaları (H. Sancaktar)
Resim 50. Keçi Kalesi (H. Sancaktar)
Resim 51. Keçi Kalesi Üst Noktasına Çıkan Basamaklar (H. Sancaktar)
Resim 52. Keçi Kalesi - Şapel (H. Sancaktar)
Resim 53. Alıçalanı Mevkisi Kalesi (H. Sancaktar)
Resim 54. Alıçalanı Mevkisi Kalesi Künk Parçaları (K. Sezgin)
Çizim 11. Alıçalanı Mevkisi Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)
Resim 55. Elma Deresinin Ağzı Kalesi (H. Sancaktar)
Resim 56-59. Elma Deresinin Ağzı Kalesi Planı - Batı, Kuzey ve Doğu Kuleleri (H. Sancaktar)
Çizim 12. Elma Deresinin Ağzı Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)
Grafik 1. Kalelerin Rakım Dizilimi
Tablo 1. Kalelerde Tespit Edilen Seramik Kronolojisi

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

App. Appianos, *Mithridáteios. Roman History II, The Foreign Wars (Mithridatic Wars-Syrian Wars)*, Çev. T. E. Page, 1899.

Arr. Arrianos, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Çev. F. Akderin, İstanbul, 2005.

Diod. Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, Çev. C. H. Old Father, 1989.

Herodt. Herodotos, Tarih, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2004.

Ksen. Ksenophon, *Cyropaedeia*, Çev. W. Miller, Londra, 1985.

Plut. Plutarkhos, *Paralel Yaşamlar (İskender-Caesar)*, Çev. F. Akderin, İstanbul, 2007.

Ptol. Claudius Ptolemaeus, *The Geography,* Çev. E. L. Stevenson, New York, 1991.

Strab. Strabon, *Geōgraphiká. Anadolu Kitap XII-XIII-XIV Kitaplar Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 2015.

Modern Kaynaklar ve Kısaltmalar

Akarca 1998: Akarca, A., *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I. Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998.

Akdeniz 2002: Akdeniz, E., "Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu" *Belleten LXVI.245*, 2002, 1-34.

Aktüre 2004: Aktüre, S., *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* (3. Baskı), İstanbul, 2004.

Akurgal 1998: Akurgal, E., *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998.

Anderson 1903: Anderson, J. G. C., *Studia Pontica - I. A Journey of Exploration in Pontus*, Brüksel, 1903.

Arslan 2000: Arslan, M., *Galatlar: Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi*, İstanbul, 2000.

Arslan 2007: Arslan, M., *Mithradates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul, 2007.

Arslan ve Bulut 2017: Arslan, M. ve Bulut, E., "Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Sınırları", *History Studies 9/2*, 2017, 49-65.

Austin 2005: Michel Austin, M. **"**The Seleukids and Asia", Ed. Erskine, A., *A Companion to the Hellenistic World*, 2005, 121-133.

BAtlas: *Talbert, R. J. A.,(ed.), Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map-by-Map Directory, Princeton, 2000.*

Belli ve Konyar 2003: Belli, O. ve Konyar, E., *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri*, İstanbul, 2003.

Bittel 1937: Bittel, K., "The Citadel and the Lower Fortress", Ed. von der Osten, H.H., *The Alishar Hüyük, seasons of 1930-*

1932, II, Oriental Institute Publications 29, Chicago, 1937, 290-339.

Bittel 1955: Bittel, K., "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1954", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft 88*, 1955, 1-36.

Bittel 1958: Bittel, K., "Untersuchungen auf Büyükkale. Das phrygische Burgtor", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft 91*, 1958, 63–72.

Bittel ve Neve 1970: Bittel, K. ve Neve, P., "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahr 1969", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft 102*, 1970, 5–26.

Braudel 2007: Braudel, F., *Bellek ve Akdeniz. Tarih Öncesi ve Antikçağ* (çev. A. Berktay), İstanbul, 2007.

Bryce 2020: Bryce, T., *Hititler Anadolu Savaşçıları*, İstanbul, 2020.

Bulut 2017: Bulut, A. E., *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2017.

Casabonne 2007: Casabonne, O., "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler", *Arkeo Atlas 6*, 2007, 20-34.

Clare vd. 2008: Clare, L., Rohling, E. J., Weninger, B., ve Hilpert, J., "Warfare in Late Neolithic\Early Chalcolithic Pisidia, southwestern Turkey. Climate induced social unrest in the late 7th millennium calBC" *Documenta Praehistorica XXXV*, 2008, 1-29.

Danışmaz 2018: Danışmaz, H., *Arkeolojik Veriler Çerçevesinde Urartu Krallığı'nın Eyalet Sistemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018.

Dmitriev 2005: Dmitriev, S., *City Goverment in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford, 2005.

Duru 2008: Duru, R., *MÖ 8000'den MÖ 2000'e. Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı,* İstanbul, 2008.

Duru ve Umurtak 2011: Duru, R. ve Umurtak, G., "Bademağacı Höyüğü'nde (Antalya) Yapılan Tarihöncesi Kazıları Sona Erdi – II", *Türsab Dergi-I*, 2011, 30-37.

Durukan 2012: Durukan, M., *Kappadokia'da, Argaios Dağı ve Çevresinde Hellenistik- Roma Dönemi Mezarları ve Ölü Kültü*, İstanbul, 2012.

Düring 2011: Düring, B.S., "Fortifications and fabrications: Reassessing the emergence of fortifications in Prehistoric Asia Minor", Ed. Düring, B.S., Wossink, A. ve Akkermans, P. M. M. G., *Correlates of Complexity: Essays in Archaeology and Assyriology dedicated to Diederik J.W. Meijer in Honour of his 65th Birthday*, Leiden, 2011, 69-85.

Errington 2008: Errington, R. M., A History of the Hellenistic World, 323-30 BC, Oxford, 2008.

Esin 1993: Esin, U., "1991 Aşıklı Höyük (Aksaray İli -Kızılkaya Köyü) Kurtarma Kazısı", *KST, 14.I,* 1993, 131-146.

Esin 2000: Esin, U., "1998 Aşıklı Höyük (Aksaray ili) Kurtarma Kazısı Raporu", *KST, 21.1,* 2000, 71-80.

Esterâbâdî 1990: Aziz bin Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, Çev. M. Öztürk, Ankara 1990.

Fales vd. 2009: Fales, M., Martino, S., Ponchia, S. ve Strobel, K., "Austro-Italian Archaeological Investigations in the Region of Yozgat (Turkey)." Ed. Pecchioli, F., Torri, G. ve Corti, G., *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Researches (Acts of the International Conference Held at the University of Florence, 7-9 February 2007), Studia Asiana 5*, Rome, 2009, 31–37.

French 2012a: French, D. H., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.2: Galatia,* BIAA Electronic Monograph 2*,* Londra, 2012.

French 2012b: French, D. H., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.3: Cappadocia,* BIAA Electronic Monograph 3*,* Londra, 2012.

French 2016: French, D. H., *Roman Roads & Milestones of Asia Minor Vol. 4 The Roads Fasc. 4.1 Notes on the Itineraria,* BIAA Electronic Monograph 10*,* Ankara, 2016.

Garstang 1953: Garstang, J., *Prehistoric Mersin Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford, 1953.

Gelb 1935: Gelb, I. J., *Inscriptions from Alishar and Vicinity. Oriental Institute Publications* 27, Chicago, 1935.

Genz 2011: Genz, H., "The Iron Age in Central Anatolia", Ed. Tsetskhladze, G. R., *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*, Leuven-Paris-Walpole, 2011, 331-368.

Gorny 1995: Gorny, R. L., "Hittite Imperialism and Anti-Imperial Resistance as Viewed from Alişar Höyük", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 299/300*, 1995, 65-89.

Gorny 2006: Gorny, R. L., "Project Reports the Alişar Regional Project", *The Oriental Institute Annual Report 2005-2006*, 2006, 13-22.

Günaşdı 2015: Günaşdı, Y., "Erzincan Sırataşlar Kalesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5.9*, 2015, 113-131.

Gür 2014: Gür, B., *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, İstanbul, 2014.

Haas 1994: Haas, V., *Geschichte der hethitischen Religion, Handbook of Oriental Studies 1. The Near and Middle East 15*, Leiden-New York-Köln, 1994.

Hammer 2014: Hammer, E., "Highland fortress-polities and their settlement systems in the southern Caucasus", *ANTIQUITY 88,* 2014, 757-774.

Hanilçe 2016: Hanilçe, M., "Yozgat'ın Kuzey İlçelerinin Osmanlı Taşra Teşkilatı İçerisindeki Yeri (XV ve XVI. Yüzyıl)", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı 1*, 2016, 213-229.

Hanilçe 2017: Hanilçe, M., "Yozgat İlinde İki Osmanlı Kalesinin Dünü ve Bugünü Karahisar-ı Behramşah (Müşalim) Kalesi ve Akçakale", *Journal of History and Future III.3*, December 2017, 141-164.

Hodder 2006: Hodder, I., *Çatalhöyük. Leoparın Öyküsü*, Çev. D. Şendil, İstanbul, 2006.

Işık 1987: Işık, F., "Şirinlikale. Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens", *Belleten, LI.200*, 1987, 499-533.

Karageçi ve Günaşdı 2019: Karageçi, M. ve Günaşdı Y., "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 24*, 2019, 783-801.

Katar 2008: Katar, M., "Göğe Baş Uzatmış Bir Kale, Şebeteria" (Palu Kalesi Ve Palu Kalesi'ndeki Urartu İzleri), *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, Elazığ, 2008, 103-112.

Kavlakoğlu 2005: Kavlakoğlu, M., *Phrygia Epiktetos Kentlerinden Dorylaion - Dorylaeum Antik Kenti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2005.

Kaya 2011: Kaya, M. A., *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya, 2011.

Kaymakçı 2020: Kaymakçı, S., "Doğu Pontos Bölgesi Kaleleri ve Basamaklı Tünellerine Bir Örnek: Kaledere Kalesi-Yeni Bulgular Işığında Arkeolojik Bir Değerlendirme", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi 28*, 2020, 569-586.

Koşan 2012: Koşan, O. Z., "Anadolu'da Prehistorik Dönem Savunma Duvarlarına Yönelik Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 36.1*, 2012, 251-272.

Koşay 1951: Koşay, H. Z., *Les fouilles d'Alaca Höyük. Entreprises par la société d'Histoire Turque – Rapport préliminaire sur les travaux en 1937-1939*, Ankara, 1951.

Koşay ve Akok 1957: Koşay, H. Z. ve Akok, M., *Büyük Güllücek Kazısı 1947-1949*, Ankara, 1957.

Macqueen 2018: Macqueen, J.G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev. E. Davutoğlu, Ankara, 2018.

Magie 1950**:** Magie, D.**,** *Roman Rule in Asia Minor*, Vol. I-II, Princeton, 1950.

Mazzoni, D'Agostino ve Orsi 2009: Mazzoni, S., D'Agostino A. ve Orsi, V., ''Kuşaklı 2008 Survey Season (Yozgat Sorgun) 1st Preliminary Report'', *AST, 27.3*, 2009, 109-128.

Mazzoni, D'Agostino ve Orsi 2010: Mazzoni, S., D'Agostino A. ve Orsi, V., ''Uşaklı/Kuşaklı Höyük (Yozgat Sorgun): the 2009 Survey (University of Florence)'', *AST, 28.3*, 2010, 91-104.

Mazzoni, D'Agostino ve Orsi 2011: Mazzoni, S., D'Agostino A. ve Orsi, V., ''Uşaklı 2010 Survey Season (Yozgat) / Uşaklı 2010 Yüzey Araştırması (Yozgat)'', *AST, 29.2*, 2011, 317-335.

McNicoll 1997: McNicoll, A. W., *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford, New York, 1997.

Melchert 2010: Melchert, H.C., "Prehistorya", Ed. Melchert H.C., *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, (çev. B. Baysal ve Ç. Çidamlı), İstanbul, 2010, 25-39.

Mellaart 1960: Mellaart, J., "Excavations at Hacılar: Third Preliminary Report, 1959" , *Anatolian Studies 10*, Ankara, 1960, 83-104.

Mellaart 1967: Mellaart, J., *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Londra, 1967.

Mellaart 1970: Mellaart, J., *Excavations at Hacılar 2*, Edinburgh, 1970.

Mellaart 2002: Mellaart, J., *Çatalhöyük. Anadolu'da Neolitik Bir Kent*, Çev. G. B. Yazıcıoğlu, İstanbul, 2002.

Meyer 1925: Meyer, E., *Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien*, Zürih, 1925.

Milner 1916: Miller, K., *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916.

Mitchell 1993: Mitchell, S., *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor I, The Celts and the İmpact of Roman Rule; The Rise of the Church*, Oxford, 1993.

Mitchell 2005: Mitchell, S., "The Galatians. Representation and Reality", Ed. Erskine, A., *A Companion to the Hellenistic World*, 2005, 280-293.

Neve 1982: Neve, P., *Boğazköy-Ḫattuša XII. Büyükkale. Die Bauwerke*, Berlin, 1982.

Neve 1989: Neve, P., "Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 1988", *Archaeologischer Anzeiger*, 1989, 298-313.

Neve 1990: Neve, P., "Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 1989", *Archaeologischer Anzeiger*, 1990, 268-295.

Nossov 2008: Nossov, K. S., *Hittite Fortifications c. 1650-700 BC*, Oxford, 2008.

Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: Özbaşaran, M., Duru, G. ve Uzdurum, M., "Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence", Ed. Özbaşaran, M., Duru, G. ve, Stiner, M., *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin,* İstanbul, 2018, 57-103.

Özbudak 2019: Özbudak, O., "Kuzey Orta Anadolu'nun Tarihöncesi Arkeolojisi ve Rıdvan Kalesi Höyüğü Örneği", Ed. Çaylı, P., Demirtaş, I., ve Eser, B., *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı*, Ankara, 2019, 507-518.

Özfırat 2017: Özfırat, A., "Eriqua and Minuahinili: An Early Iron Age-Nairi Kingdom and the Urartian Province on the Northern Slope of Mt Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)", *TÜBA-AR 21*, 2017, 63-92.

Özfırat 2018: Özfırat, A., "Urartian Fortress at Ömerağa-Gölyüzü in Minuahinili (Karakoyunlu) on the southern slope of Mt. Ağrı (Bozkurt Settlement Complex)", *Colloquium Anatolicum 17*, 2018, 191-209.

Özgüç 1971: Özgüç, T., *Kültepe and its Vicinity in the Iron Age*, Ankara, 1971.

Özgüç 1978: Özgüç, T., *Maşat Höyük kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, 1978.

Özgüç 1982: Özgüç, T., *Maşat Höyük II. A Hittite center northeast of Boğazköy*, Ankara, 1982.

Özgül 2016: Özgül, O., "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *TÜBA-AR 19*, 2016, 137-157.

Özman 1999: Özman, R., *Eski Anadolu Tarihinde Galatlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1999.

Pastor 2019: Pastor, L. B., "Pontos Krallığı", Ed. Tekin, O., *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, İstanbul, 2019, 104-115.

Pınarcık 2017: Pınarcık, P., "Urartu Krallığının Doğuya *ve* Güneye Açılan Yol Güzergâhları*"*, Ed. Güneri, A.S., *Yaşar Coşkun'a Saygı Yazıları*, İzmir, 2017, 289-300.

Polat 2020: Polat, Y., "Phrygler Dinsel Mekânlarını Nasıl Koruyordu? Midas Vadisi Kaleleri", *Turkish Studies - Social, 15.2*, 2020, 318-334.

Rosenberg 2003: Rosenberg, M., "The Strenght of Numbers: From Villages to Towns in the Aceramic Neolithic of Southwestern Asia", Ed. Özdoğan, M., Hauptmann H., ve Başgelen, N., *Köyden Kente: Yakındoğu'da İlk Yerleşimler, Ufuk Esin'e Armağan*, İstanbul, 2003, 91-101.

Sancaktar vd. 2019: Sancaktar, H., Tamsü Polat, R., Polat, Y., Şenocak, M. B., Dokuzboy, A. ve Sezgin, K., "Yozgat İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması: 2017 Yılı Çalışmaları", *AST, 36.2*, 2019, 141-164.

Sancaktar ve Sezgin 2020: Sancaktar, H. ve Sezgin, K., "Son Dönem Araştırmaları Işığında Yozgat ve Çevresindeki Kaya Mezarları", *Cedrus 8*, 2020, 325-349.

Sarı 2012: Sarı, D., "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi", *MASROP 7*, 2012, 112-249.

Seeher 2006: Seeher, J., *Hattusha Guide, a day in the Hittite Capital (3rd revised edition)*, İstanbul, 2006.

Seeher 2007: Seeher, J., *Hattuša. Bir Kent Suru. Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*, İstanbul, 2007.

Seeher 2019: Seeher, J., "Hitit Mimarlığı", Ed. Doğan-Alparslan, M., ve Alparslan, M., *Hititler. Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 2019, 129-148.

Sevin 1998: Sevin, V., "Tarihsel Coğrafya", Ed. Sözen, M., *Kapadokya*, İstanbul, 1998, 41-61.

Sevin 1999: Sevin, V., *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1999.

Smith 2005: Smith, A. T., "Prometheus Unbound: Southern Caucasia in Prehistory", *Journal of World Prehistory 19*, 2005, 229-279.

Smith ve Thompson 2004: Smith, A. T. ve Thompson, T. T., "Urartu and the Southern Caucasian Political Tradition", Ed. Sagona, A.G., *A View From The Highlands: Archaeological Studies İn Honour Of Charley Burney, Ancient Near Eastern Studies Supplement 12*, Peeters, 2004, 557-580.

Sökmen 2016: Sökmen, E., *Surveying Pontic Landscape Through the Mithradatic Fortresses*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2016.

Speidel 2019: Speidel, M. A., "Hellenistik Kappadokia Krallığı", Ed. Tekin, O., *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu.Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, İstanbul, 2019, 118-131.

Strobel ve Gerber 2000:	Strobel, K. ve Gerber, C., "Tavium (Büyüknefes, Provinz Yozgat) Ein regionales Zentrum Anatoliens Bericht über den Stand der Forschungen nach den erste drei Kampagnen (1997-1999)". *Istanbuler Mitteilungen 50*, (2000) 215-265.
Strobel ve Gerber 2000:	Strobel, K., ve Gerber, C., "Tavium (Büyüknefes, Provinz Yozgat) Ein regionales Zentrum Anatoliens Bericht über den Stand der Forschungen nach den erste drei Kampagnen (1997-1999)", *Istanbuler Mitteilungen 50*, 2000, 215-265.
Summers 2006:	Summers, G. D., "Aspects of Material Culture at the Iron Age Capital on the Kerkenes Dağ in Central Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies 43*, 2006, 164–202.
Summers 2017:	Summers, G. D., "After the Collapse, Continuities and Discontinuities in the Early Iron Age of Central Anatolia", *BYZAS 23*, İstanbul, 2017, 257-274.
Summers ve Summers 2012:	Summers, G., ve Summers, F., "Kerkenes: 20 Years of Research and Exploration", *Heritage Turkey. British Institute at Ankara Research Reports 2*, Ankara, 2012, 25-27.
Tanrıverdi 2012:	Tanrıverdi, İ., *Urartu Ordusu Ve Savunması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2012.
Tekin 1998:	Tekin, O., "MÖ IV.-MS VI. Yüzyıllar: Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kapadokya Krallığı", Ed. Sözen, M., *Kapadokya*. İstanbul, 1998, 194-225.
Tekin 2019:	Tekin, O., "Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ", Ed. Tekin, O., *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, İstanbul, 2019, 2-11.
TIB 2:	Hild, F. ve Restle, M., *Tabula Imperii Byzantini 2. Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Viyana, 1981.
Vardar ve Vardar 1996:	Vardar, L. E. ve Vardar, N. A., "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1996", *AST, 15.1*, 1996, 245-280.
Vergnaud 2013:	Vergnaud, B., "A Phrygian Identity in Fortifications?", Ed. Bombardieri, L., D'Agostino, A., Guarducci, G., Orsi, V. ve Valentini, S., *BAR International Series 2581.I,* 2013, 233-241.
von der Osten ve Schmidt 1930:	von der Osten, H. H., ve Schmidt, E. F., *The Alishar Hüyük: Season of 1927, The University of Chicago Oriental Institute publications VI. Researches in Anatolia II*, Chicago-Illinois, 1930.

von Gall 1967: von Gall, H., "Zu Den Kleinasiatischen Treppentunneln", *Archaeologischer Anzeiger 82*, 1967, 504-527.

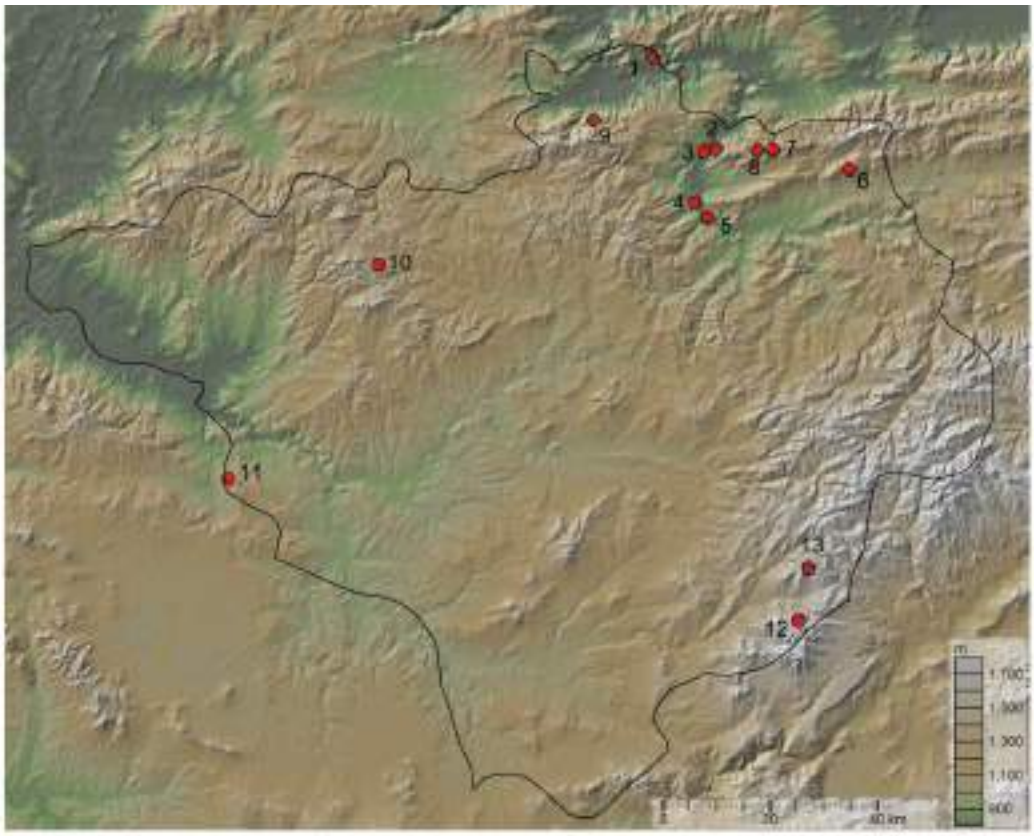
Yıldırım ve Gates 2007: Yıldırım, T., ve Gates, M.-H., "Archaeology in Turkey, 2004–2005", *American Journal of Archaeology 111,* 2007, 275–356.

Yılmaz 2016: Yılmaz, Ö., "Kadışehri Yöresinde Mevcut Ziyaret Yerlerinin Bölge Halkının Dini, Kültürel ve Psiko-Sosyal Hayatına Etkisi", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı 3*, 2016, 438- 453.

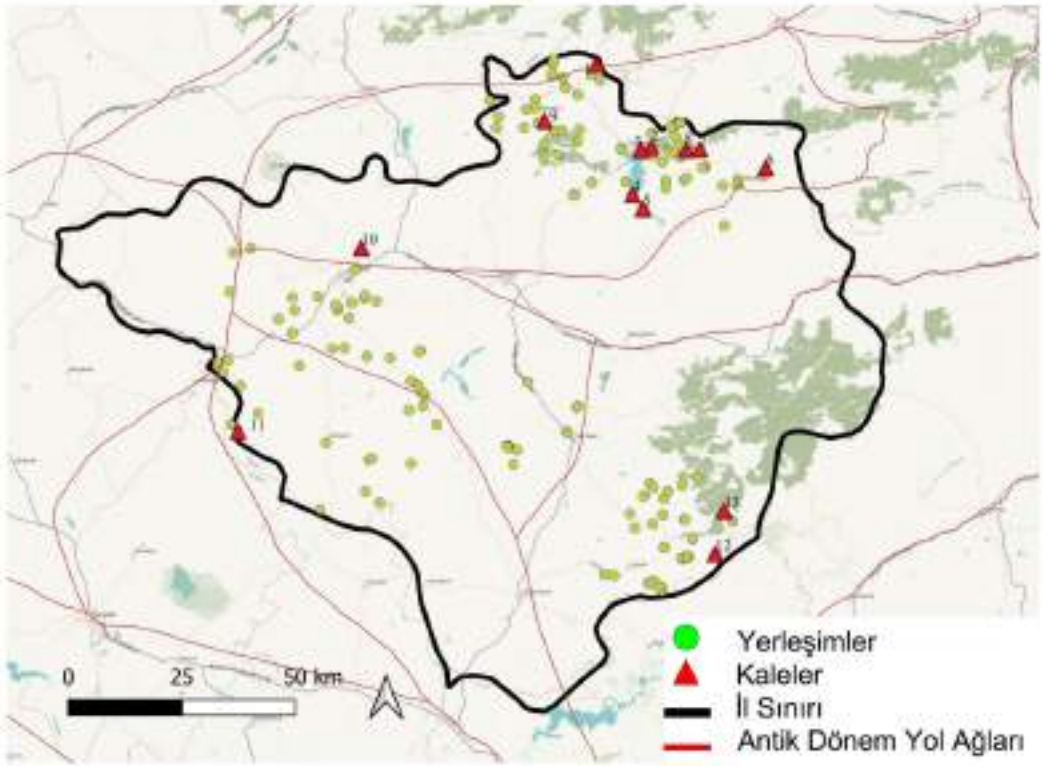
Yılmaz 2019: Yılmaz, F., "New Christian Epitaphs from Yozgat". *Philia* 5, 2019, 149-165.

Yiğit 2000: Yiğit, T., "Tabal". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 40/3-4*, 2000, 177-189.

Yürüdür 2016: Yürüdür, E., "Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Meydana Gelen Meteorolojik Kökenli Afetlere Dair Bir Değerlendirme (1930-1950)", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı 3*, 2016, 83-98.

Resim 1: Araştırma Kapsamında Yozgat İlinde Tespit Edilen Kaleler. 1. Çandır Kalesi, 2. Gönülyurdu Kaletepe, 3. Kızlar Kayası, 4. Kızılkale, 5. Taşlıtarla Kalesi, 6. Akçakale, 7. Döneminkaya Yerleşimi, 8. Dabanıyanık Yerleşimi, 9. Ağıllı Kalesi, 10. Çeşkn Kalesi, 11. Keçi Kalesi, 12. Alıçalanı Kalesi, 13. Elma Deresinin Ağzı Kalesi (K. Sezgin)

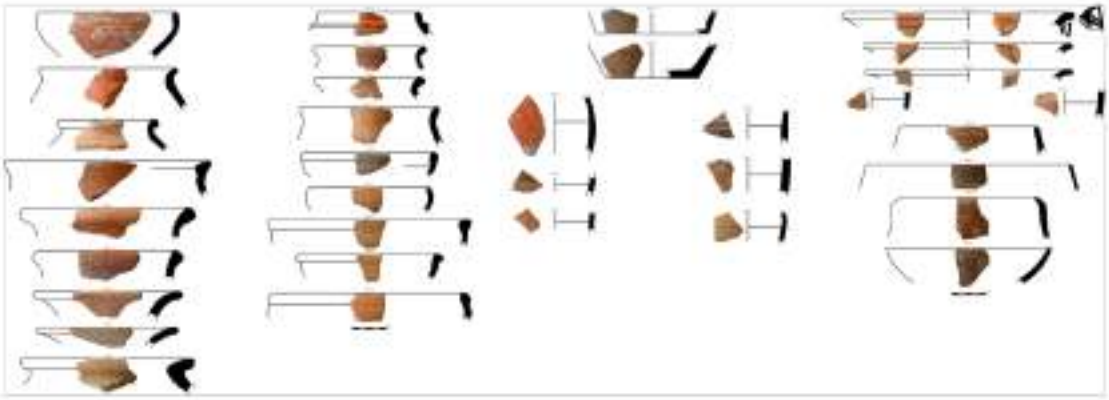
Resim 2: Kaleler ve Yerleşimlerin Dağılım Haritası (K. Sezgin)

Resim 3: Çandır Kalesi Kuzeyden Görünüş (H. Sancaktar)

Resim 4: Çandır Kalesi Doğudan Görünüş (H. Sancaktar)

Resim 5: Çandır Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

Resim 6: Gönülyurdu Kaletetepe-Duvar Kalıntıları (H. Sancaktar)

Resim 7: Gönülyurdu Kaletetepe-Basamaklarla Çıkılan Büyük Kaya Kütlesi (H. Sancaktar)

Resim 8-9: Gönülyurdu Kaletepe Ana Kaya Basamaklar (H. Sancaktar)

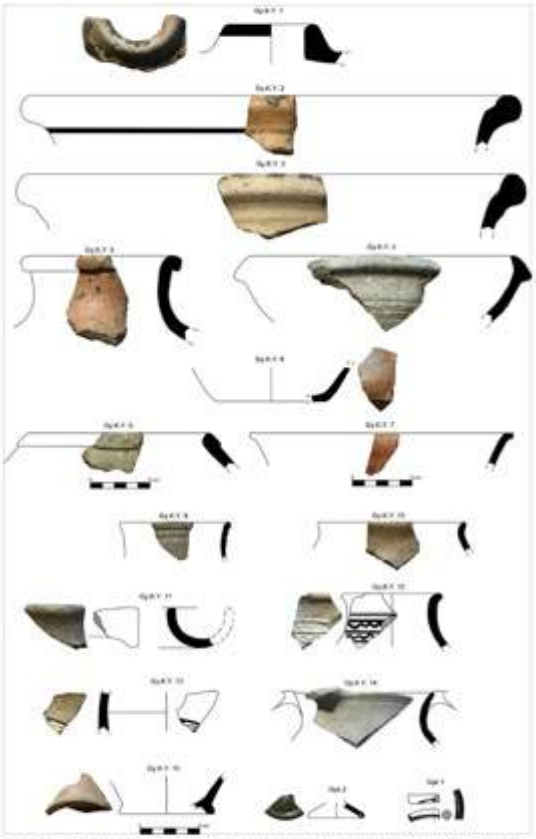
Resim 10: Gönülyurdu Kaletetepe-Kaya Yüzeyi Kesilerek Oluşturulmuş Yapı Temeli ve Cam *Tessera*lar (H. Sancaktar)

Resim 11: Gönülyurdu Kaletetepe-Duvar Kalıntıları (H. Sancaktar)

Resim 12: Gönülyurdu Kaletepe Mozaikli Yapı (H. Sancaktar)

Resim 13: Gönülyurdu Kaletepe'de Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

Resim 14: Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi (H. Sancaktar)

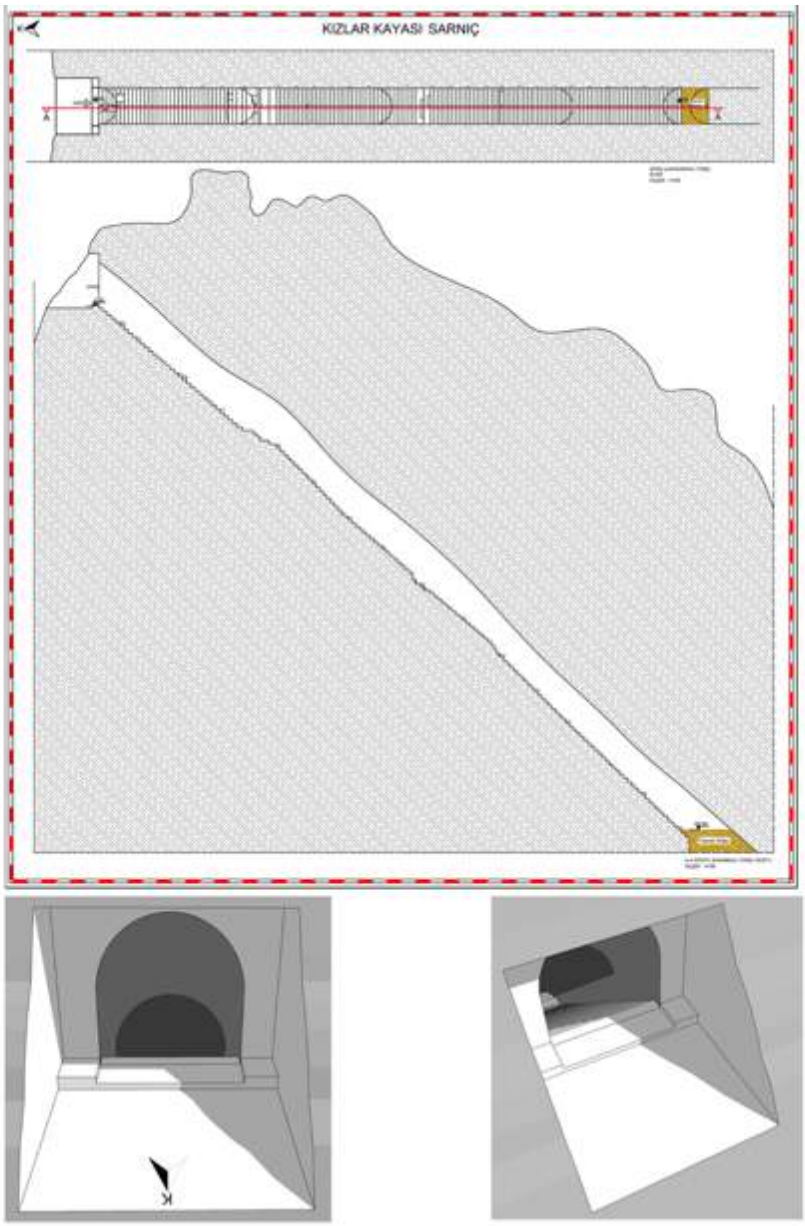
Resim 15: Çekerek-Kızlar Kayası Kalesi Basamaklı Tünelin Dıştan ve İçten Görünüşü (H. Sancaktar)

Resim 16: Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşimi Basamaklı Tünel/Sarnıç (H. Sancaktar)

Resim 17: Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşiminin Batısındaki Anakaya Basamaklar (H. Sancaktar)

Resim 18: Çekerek-Kızlar Kayası Kalesi - Basamaklı Tünel/Sarnıç Çizimi (H. Sancaktar - K. Sezgin - Y.T. Bekar)

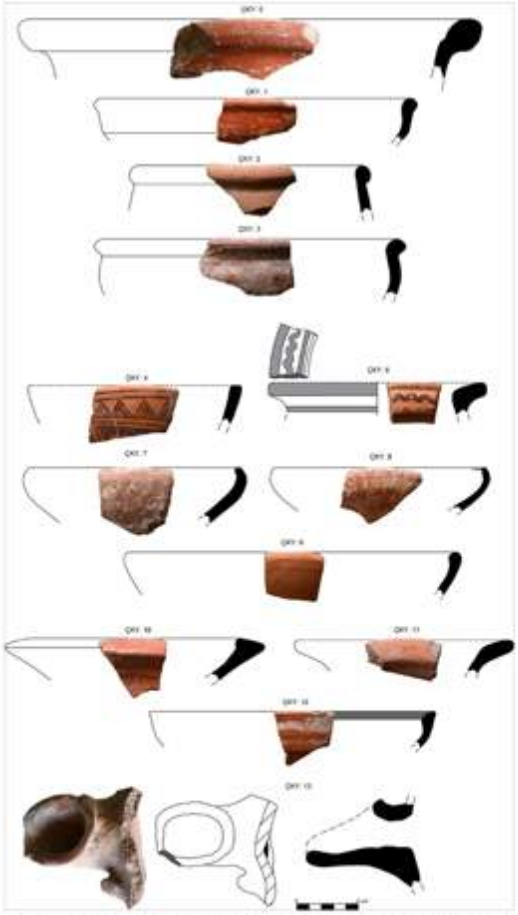
Resim 19: Çekerek-Kızlar Kayası Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

Resim 20: Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)

Resim 21: Kızılkale Yerleşimi (H. Sancaktar)

Resim 22: Kızılkale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

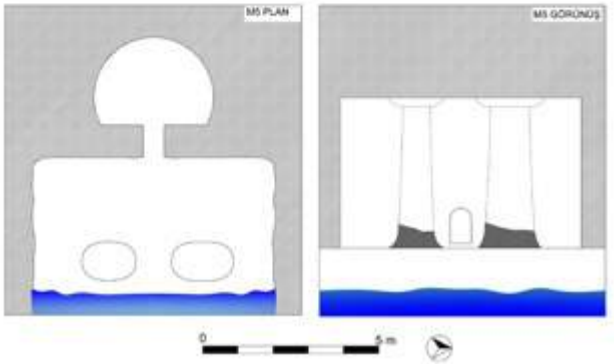
Resim 23: Taşlıtarla Kalesi Batıdan Görünüş (H. Sancaktar)

Resim 24: Taşlıtarla Kalesi Doğudan Görünüş (H. Sancaktar)

Resim 25: Taşlıtarla Kalesi Anakayaya Oyulu Dikdörtgen Planlı Yapı (H. Sancaktar)

Resim 26: Taşlıtarla Kalesi Kaya Mezarı (K. Sezgin)

Resim 27: Taşlıtarla Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (A. Dokuzboy)

Resim 28: Akçakale (H. Sancaktar)

Resim 29: Akçakale Basamaklı Tünel/Sarnıç. Giriş ve Basamakları (H. Sancaktar)

Resim 30: Akçakale'de Tespit Edilen Seramik Parçaları (A. Dokuzboy)

Resim 31: Döneninkaya Kale Yerleşimi (H. Sancaktar)

Resim 32: Döneninkaya Kale Yerleşimi - Sur Duvarı'na Dair Izler (H. Sancaktar)

Resim 33: Döneninkaya Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

Resim 34: Dabanıyanık Kale Yerleşimi ve Duvar Kalıntıları (H. Sancaktar)

Resim 35: Dabanıyanık Kale Yerleşiminde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokzuboy)

Resim 36: Ağıllı Kalesi (H. Sancaktar)

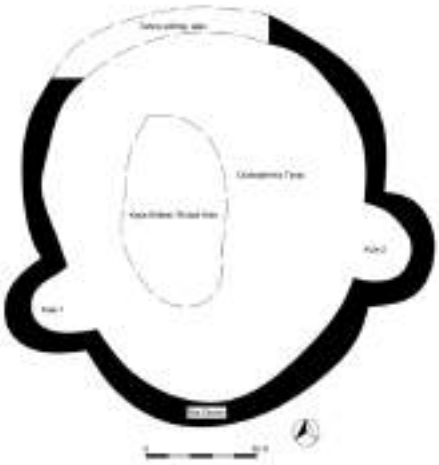

Resim 37-38: Ağıllı Kalesi Sur Duvarı (H. Sancaktar)

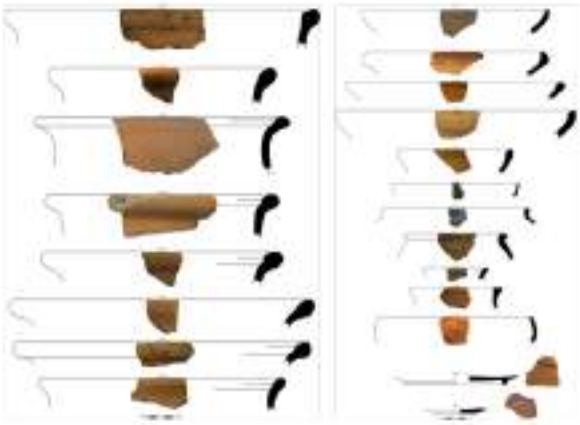
Resim 39: Çeşka Kalesi (H. Sancaktar)

Resim 40: Çeşka Kalesi (K. Sezgin)

Resim 41: Çeşka Kalesi (H. Sancaktar)

Resim 42: Çeşka Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin)

Resim 43: Çeşka Kalesi - Şapel (K. Sezgin)

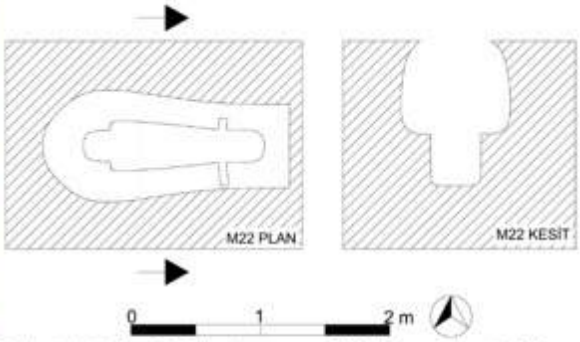
Resim 44-45: Çeşka Kalesi Şapeli ve Apsisi (H. Sancaktar)

Resim 46-47: Çeşka Kalesi Şapel Alanı ve Nişler (H. Sancaktar)

Resim 48: Çeşka Kalesi - Kemerli İki Yapı
(H.Sancaktar)

Resim 49: Çeşka Kalesi - Antropomorfik Khamosorion Tipi Mezar
(K. Sezgin)

Resim 50: Çeşka Kalesi - Tünel Girişleri ve Yeraltı Kaya Odaları (H.Sancaktar)

Resim 51: Keçi Kalesi (H. Sancaktar)

Resim 52: Keçi Kalesi Üst Noktasına Çıkan Basamaklar (H. Sancaktar)

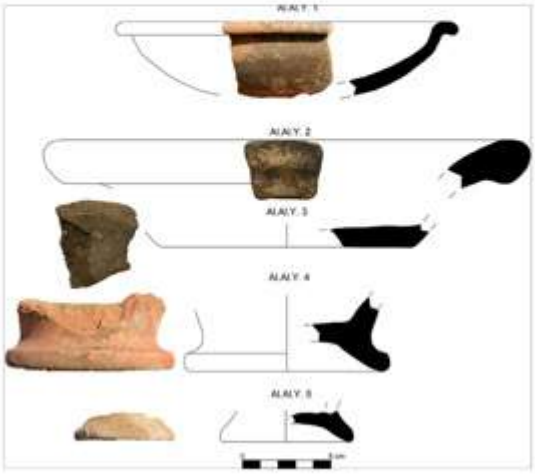
Resim 53: Keçi Kalesi - Şapel (H. Sancaktar)

Resim 54: Alıçalanı Mevkisi Kalesi (H. Sancaktar)

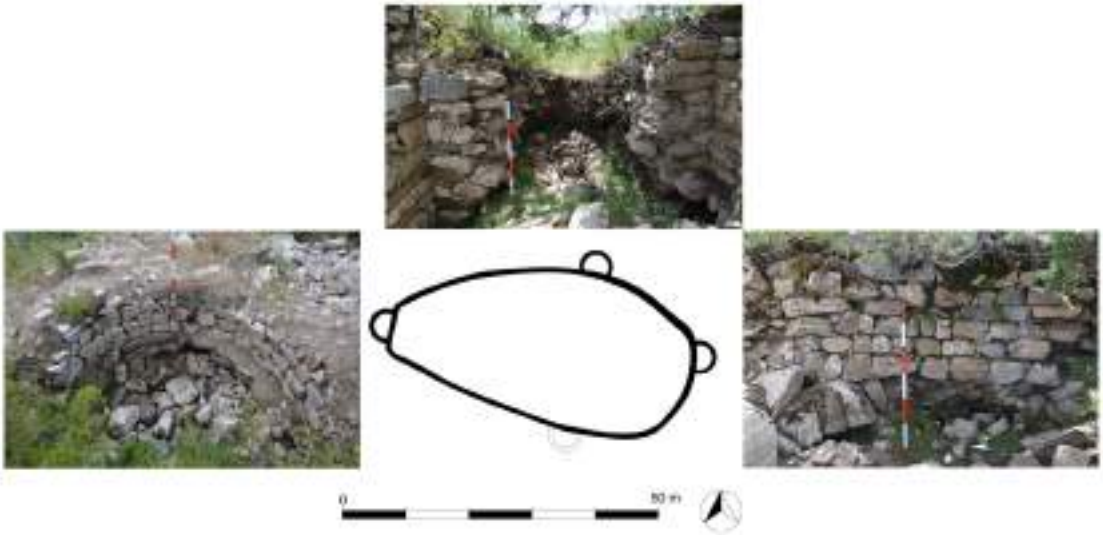
Resim 55: Alıçalanı Mevkisi Kalesi Künk Parçaları (K. Sezgin)

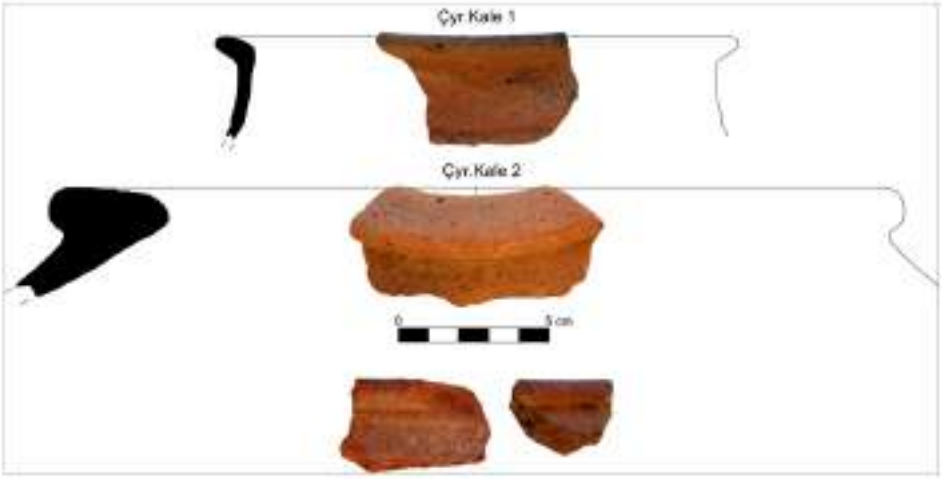
Resim 56: Alıçalanı Mevkisi Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

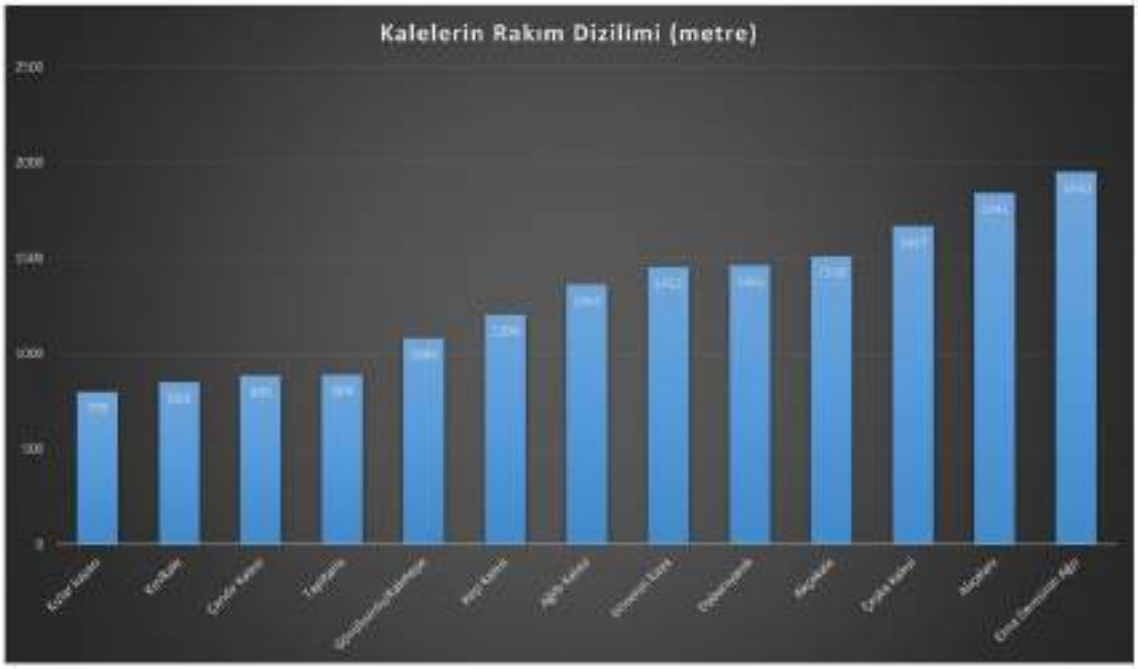
Resim 57: Elma Deresinin Ağzı Kalesi (H. Sancaktar)

Resim 58: Elma Deresinin Ağzı Kalesi. Planı - Batı, Kuzey ve Doğu Kuleleri (H. Sancaktar)

Resim 59: Elma Deresinin Ağzı Kalesi'nde Tespit Edilen Seramik Parçaları (K. Sezgin - A. Dokuzboy)

Resim 60: Kalelerin Rakım Dizilimi

Sayı	Kale	Tunç Çağı	Orta/Geç Demir Çağı	Hellenistik	Roma	Geç Antik Dönem	Rakım (m.)
1	Çandır Kalesi	X	X	X	X		885
2	Gümüllyurdu/Kaletepe		X	X	X	X	1080
3	Kızlar kayası			X	X		799
4	Kızılkale		X	X			850
5	Taşhtarla			X	X		889
6	Akçakale		X	X	X	X	1510
7	Dönemin Kaya			X			1452
8	Dabanyanık	X		X	X		1461
9	Ağıllı Kalesi			X			1362
10	Çaşka Kalesi	X	X	X	X	X	1667
11	Keçi Kalesi		X	X	X	X	1204
12	Ahçalanı			X			1841
13	Elma Deresinin Ağzı Kalesi					X	1950

Resim 61: Kalelerde Tespit Edilen Seramik Kronolojisi